

NARANDŽASTI IZVJEŠTAJ

6

Izveštaj o stanju ljudskih prava žena u
Bosni i Hercegovini u 2020. godini

Sarajevo, 2021.

NARANDŽASTI IZVJEŠTAJ 6

Izveštaj o stanju ljudskih prava žena u Bosni i Hercegovini u 2020. godini

Sarajevo, 2021.

Edicija Ljudska prava Sarajevskog otvorenog centra
Broj publikacije: 80

Naslov: Narandžasti izvještaj 6: Izvještaj o stanju ljudskih prava žena u Bosni i Hercegovini u 2020. godini
Autori_ce: Delila Hasanbegović (Rodna ravnopravnost u oblasti ekonomskih i socijalnih prava, Seksualno i reproduktivno zdravlje), Amina Dizdar (Rodno zasnovano nasilje prema ženama i nasilje u porodici, Politički život i odlučivanje)
Urednik: Emina Bošnjak
Lektura i korektura: Sandra Zlotrg
Prevod na engleski: Tarik Vukas
Prelom i dizajn: N.Č.
Izdavač: Sarajevski otvoreni centar, www.soc.ba
Za izdavača: Emina Bošnjak

© Sarajevski otvoreni centar, www.soc.ba

Nekomercijalno umnožavanje, fotokopiranje ili bilo koji drugi oblik reprodukcije ili preuzimanja cijele publikacije ili njezinih dijelova je poželjno, uz obavezno prethodno pismeno informisanje izdavača na email office@soc.ba.

Izvještaj pokriva period od januara 2020. do decembra 2020. godine, osim u dijelovima gdje je drugačije naznačeno.

Publikacija je rezultat rada na ljudskim pravima žena i rodnoj ravnopravnosti u okviru programa Prava žena Sarajevskog otvorenog centra, a koji primarno podržavaju Fond otvoreno društvo BiH i Švedska putem programa razvojne saradnje.

Objavlivanje publikacije je institucionalnom podrškom Sarajevskom otvorenom centru podržala Švedska putem programa razvojne saradnje. Stavovi i mišljenja izneseni u ovom tekstu su autorski i ne predstavljaju izričite stavove i mišljenja donatora.

ISSN 2490-2160

SADRŽAJ

PREDGOVOR	1
METODOLOGIJA IZRADE IZVJEŠTAJA	2
PRIORITETNE MJERE KOJE TREBA PODUZETI	3
RODNA RAVNOPRAVNOST U OBLASTI EKONOMSKIH I SOCIJALNIH PRAVA	5
- Normativno-pravni okvir	5
- Učešće žena u sferi obrazovanja i na tržištu rada	6
- Uticaj pandemije na usklađivanje privatnog i poslovnog života	10
- Rodna perspektiva predloženih ekonomskih mjera za suzbijanje posljedica pandemije	17
- Smjernice za djelovanje	17
SEKSUALNO I REPRODUKTIVNO ZDRAVLJE	19
- Normativno-pravni okvir	19
- Uticaj pandemije na pristup uslugama iz oblasti seksualnog i reproduktivnog zdravlja	20
- Liječenje neplodnosti medicinski potpomognutom oplodnjom	21
- Dostupnost kontracepcije, dostupnost postupaka sterilizacije/vazektomije i pravo na pobačaj	22
- Prenatalna i postnatalna njega	24
- Dostupnost HPV vakcina	24
- Smjernice za djelovanje	25
POLITIČKI ŽIVOT I ODLUČIVANJE	27
- Normativno-pravni okvir	27
- Zastupljenost kandidatkinja na lokalnim izborima	27
- Rodna ravnopravnost i ljudska prava žena u programima političkih stranaka za lokalne izbore	27
- Mizoginija i seksizam kao dio predizborne kampanje	29
- Smjernice za djelovanje	30
RODNO ZASNOVANO NASILJE NAD ŽENAMA I NASILJE U PORODICI	31
- Normativno-pravni okvir	31
- Institucionalni mehanizmi za borbu protiv nasilja u porodici	31
- Položaj i rad sigurnih kuća	33
- Mizogino nasilje	35
- Femicid	35
- Smjernice za djelovanje	36
AUTORICE I UREDNICA	37
O SARAJEVSKOM OTVORENOM CENTRU	38
ANEKS I – UPITNIK	39
REFERENCE	45

PREDGOVOR

U odnosu na posljednji izvještaj koji je pokrio trogodišnji period od 2016. do 2019. godine, promjene koje su se desile nisu značajno uticale na poboljšanje kvaliteta života žena u Bosni i Hercegovini po navedenim pitanjima i oblastima. Desilo se upravo obratno: krajem 2019. godine svijet je zahvatila pandemija COVID-19 koja je pogodila sve aspekte ljudskog života, prije svega zdravlje, a potom i ekonomiju, obrazovanje, politiku. U ovakvoj situaciji žene su snosile specifičan teret. Oblasti u kojima većinu radne snage čine žene direktno su bile pogođene krizom, žene koje su žrtve nasilja u porodici pale su pod dodatnu kontrolu nasilnika, pristup određenim medicinskim i zdravstvenim uslugama bio je dodatno otežan, a zaposlene majke su se, između ostalog, morale nositi sa izazovom prelaska nastave u online sferu, pokušavajući pritom ne zanemariti vlastiti posao.

Nadam se da će podaci koje su kolege_ice prikupile, analizirale i predstavile biti korisni svima koji se bave ljudskim pravima žena i rodnom ravnopravnošću u daljim naporima ka postizanju rodne ravnopravnosti i poboljšanju stanja ljudskih prava žena u Bosni i Hercegovini, a da će date smjernice biti vodilja institucijama da primarno unaprijede svoje prakse i napore u navedenim oblastima kroz ciljane, konkretne i mjerljive aktivnosti, posebno u slučajevima prirodnih nepogoda, pandemija i drugih kriznih situacija.

Ponosna sam i zahvalna na činjenici da je ovaj izvještaj, nastao na temeljima ranijih izvještaja i truda ranijih autora_ica, satkan od predanog istraživanja, analize i pisanja članica tima Sarajevskog otvorenog centra Delile Hasanbegović i Amine Dizdar. Kroz vrijedan rad mladih istraživača_ica, polaznika_ca Feminističke škole Žarana Papić: Jelene Gugić, Nikole Kandića, Mirhe Tepić, Admiru Adilović, Selme Alispahić i Amile Husić dobile smo vrijedne podatke od niza institucija u Bosni i Hercegovini, koji pored istraživanja direktnog iskustva žena u BiH i desk analize, daju konkretniju i koherentniju sliku rodne ravnopravnosti i položaja žena u Bosni i Hercegovini.

Takođe se želim zahvaliti Vladani Vasić koja je pomogla da se unaprijedi i proširi dosad korištena metodologija. No, u tom kontekstu, najveća zahvala ide Amili Ždralović, sa Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, kao autorici metodologije i upitnika za istraživanje i ispitivanje načina na koje je pandemija COVID-19 uticala na svakodnevne živote žena, njihovih prava i položaja. Zahvaljujem se i svim osobama iz organizacija civilnog društva te institucija koje su nam dostavile podatke i pomogle u izradi ovog izvještaja.

Uvijek se radujemo povratnim informacijama, kritici i komentarima, u nadi da će ovaj izvještaj, kao rezultat naših internih procesa učenja te vaše konstruktivne kritike i sugestija, biti još bolji u narednom izdanju.

Emina Bošnjak,
izvršna direktorica

Sarajevski otvoreni centar

METODOLOGIJA IZRADE IZVJEŠTAJA

Ovim izvještajem prikazan je pravni i institucionalni okvir, njegovi nedostaci, kao i stepen njihove implementacije usmjeren na kreiranje i osiguravanje rodne ravnopravnosti u bh. društvu u četiri ključne oblasti: socio-ekonomska prava, seksualno i reproduktivno zdravlje, politički život i odlučivanje, te rodno zasnovano nasilje nad ženama i nasilje u porodici. Posebna pažnja je posvećena izvještavanju o uticaju pandemije COVID-19 na položaj i prava žena u Bosni i Hercegovini i na stepen rodne ravnopravnosti u navedenim oblastima.

Izvještaj za 2020. godinu strukturom prati kontinuitet izvještavanja i praćenja promjena koje su se desile. Ipak, s obzirom na to da je 2020. godinu obilježilo izbijanje pandemije Covid-19, Narandžasti izvještaj za ovu godinu primarno je tematski orijentisan na njene efekte u četiri navedene oblasti.

U izradi izvještaja koristilo se više metodoloških pristupa. On se oslanja na postojeća istraživanja i analize, kao i na dostupne podatke koje Sarajevski otvoreni centar i druge nevladine organizacije kontinuirano prikupljaju kroz svoj rad. U analizi pravnog okvira, koristio se dogmatsko-normativni metod. Radi opisa postojećeg stanja koristila se metaanaliza pri čemu su se sekundarni podaci prikupljali kontaktiranjem različitih institucija (kao što su Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine, gender centri, zavodi za statistiku, entitetska ministarstva zdravstva, entitetski i kantonalni zavodi zdravstvenog osiguranja, ginekološko-akušerska odjeljenja u bolnicama, političke stranke, entitetski i kantonalni MUP-ovi, kantonalni centri za socijalni rad, entitetska i kantonalna ministarstva socijalne politike, sigurne kuće).

S obzirom na to da je izbijanje pandemije Covid-19 uslovalo novi način života – koji je iz temelja mijenjao i načine na koje obavljamo svakodnevne obaveze, pogađajući sve, ali dodatno, i na specifične načine, marginalizirane grupe – kroz anketni upitnik (dostupan kao aneks publikaciji), i uz pomoć agencije Ipsos d.o.o za istraživanje javnog mnijenja ispitani su načini na koje je pandemija Covid-19 uticala na svakodnevne živote žena, njihova prava i položaj. U anketi je ukupno učestvovalo 1.012 ispitanica, a korištena je metodologija CAWI/CATI za istraživanje javnog mnijenja na populaciji žena starosti 18+, vodeći računa o reprezentativnosti uzorka s obzirom na dob, nivo obrazovanja, radni status i mjesto stanovanja ispitanica. Istraživanje je provedeno u periodu od 10. 3. 2021. do 8. 4. 2021. godine.

Šesti Narandžasti izvještaj prvenstveno je izvještaj o ljudskim pravima žena u Bosni i Hercegovini, i kao takav fokusira se na postojeće pravne, institucionalne i društvene faktore koji utiču na neravno pravan položaj žena i na česta kršenja njihovih ljudskih prava. S obzirom na to da je rodna ravnopravnost svakako jedan od uslova za unapređenje ljudskih prava žena, ovoj tematici je posvećen i veliki dio samog izvještaja. Izvještaj, kao što je već naglašeno, pruža uvid u stanje ljudskih prava žena u BiH u prethodnoj godini, prepoznaje dosadašnje inicijative i napore različitih aktera na ovom polju te daje smjernice i preporuke za daljnji rad.

PRIORITETNE MJERE KOJE TREBA PODUZETI

Pokazati posvećenost za provedbu Istanbulske konvencije i borbu protiv svih oblika rodno zasnovanog nasilja

Svi nivoi vlasti u Bosni i Hercegovini imaju još mnogo posla na suzbijanju rodno zasnovanog nasilja te unapređivanju zakonodavnog i institucionalnog okvira za intenzivniju borbu protiv nasilja u porodici i nasilja nad ženama.

Neophodno je u narednom periodu uskladiti krivične zakone Brčko distrikta i Federacije BiH, te raditi na usklađivanju zakona o zaštiti od nasilja u porodici s konvencijom. Također, neophodno je svim krivičnim zakonima u BiH regulisati i kriminalizirati seksistički i mizogini govor te pozivanje na nasilje prema ženama i rodno zasnovano nasilje. Dodatni naponi moraju se uložiti u osiguravanje zakonskih osnova te finansijskih sredstava za funkcionisanje sigurnih kuća i pružanje adekvatne zaštite žrtvama nasilja. Da bi se adekvatno suočilo s problemom rodno zasnovanog nasilja, neophodno je putem škola i medija raditi na dizanju svijesti javnosti o štetnosti ovakvog ponašanja te eliminaciji rodno zasnovanih stereotipa i predrasuda.

Omogućiti neometan pristup zdravstvenim uslugama od značaja za seksualno i reproduktivno zdravlje žena

Na nivoima entiteta, kantona i Brčko distrikta, neophodna je izrada i provođenje programa mjera i aktivnosti za ostvarivanje jednakih prava i jednakog pristupa zdravstvenoj zaštiti, uključujući jačanje profesionalnih kapaciteta zdravstvenih ustanova za primjenu domaćih i međunarodnih standarda u oblasti seksualnog i reproduktivnog zdravlja. Zdravstvene institucije moraju provoditi obuke o ravnopravnosti spolova za zdravstvene radnike, kako bi se osiguralo pružanje zdravstvenih usluga kojima se uzimaju u obzir različite potrebe i interesi žena i muškaraca. Veća pažnja mora se dati podizanju svijesti o pravilnoj brizi o seksualnom i reproduktivnom zdravlju, osiguravanju dostupne kontracepcije i muškarcima i ženama, te pristupu zdravstvenoj zaštiti marginaliziranih grupa žena, posebno žena s invaliditetom. Neophodno je i dodatno raditi na implementaciji entitetskih zakona i uspostavljanju jedinstvene procedure provođenja prekida trudnoće u cijeloj BiH. Potrebno je unaprijediti i Zakon o liječenju neplodnosti biomedicinski pomognutom oplodnjom FBiH, te usvojiti istovjetan zakon u Republici Srpskoj, kako bi se biomedicinski potpomognuta oplodnja na jedinstven način regulirala u bh. entitetima i kako bi se omogućio individualiziran pristup svakom paru.

Unaprijediti zakonski i institucionalni okvir za usklađivanje privatnog i poslovnog života

U cilju ostvarivanja uslova za usklađivanje privatnog i poslovnog života bitno je usvojiti zakonske izmjene, politike i razviti mjere podrške porodici u pogledu adekvatnog regulisanja pitanja i blagovremenog isplaćivanja porodijskih naknada (i zaposlenih i

nezaposlenih porodilja), potrebno je omogućiti svima jednaku dostupnost predškolskih ustanova brige za djecu, s tim da kantoni trebaju posebno razmotriti subvencioniranje ili dodatne poticaje za pristup vrtićima djeci iz socijalno ugroženih porodica te porodica sa niskim primanjima. Također, potrebno je promovisati rodno senzibilne modele roditeljstva i porodičnog života, poticati muškarce da koriste roditeljsko odsustvo i učestvuju u brizi o porodici u slučajevima odsustva s posla zbog bolesti, njegovanja člana porodice itd. Prilikom kreiranja politika i mjera bitno je razmotriti i predvidjeti osnivanje i subvencioniranje pristupa predškolskim ustanovama, dnevnim centrima za djecu sa smetnjama u razvoju, ustanovama za starije članove porodice i sl. čime bi se smanjio teret brige koji pada na žene unutar porodice i otežava njihovo usklađivanje poslovnog i privatnog života.

Unaprijediti zakonski okvir za ravnopravnost muškaraca i žena u izvršnoj i zakonodavnoj vlasti

Iako je Izborni zakon usklađen sa Zakonom o ravnopravnosti spolova BiH, te su stranke obavezne uključiti na kandidatske liste najmanje 40% manje zastupljenog spola, ova mjera nije postigla svoj cilj. S obzirom da se radi o afirmativnoj mjeri koja za cilj ima osigurati ravnopravno učešće žena i muškaraca, neophodno je uvesti mehanizme jednake onima koji važe za učešće konstitutivnih naroda u ovim tijelima. Također, žene u BiH čine 51% stanovništva, te je neophodno postojeću kvotu od 40% promijeniti u 50% da bi odražavala društvenu stvarnost kao i interese stanovnika i stanovnica. Da bi se obezbijedila ravnopravna zastupljenost žena u izvršnoj vlasti, također je neophodno izmijeniti Zakon o Vijeću ministara, zakone o vladama i ministarskim imenovanjima entiteta i kantona tako da, na način kojim obezbjeđuju učešće konstitutivnih naroda, obezbijede i učešće 40% žena u ovim tijelima.

RODNA RAVNOPRAVNOST U OBLASTI EKONOMSKIH I SOCIJALNIH PRAVA

Normativno-pravni okvir

Zakonom o ravnopravnosti spolova u BiH garantira se ravnopravnost po osnovu spola u procesu zapošljavanja. Zakonom se **zabranjuje diskriminacija na osnovu spola u radu i radnim odnosima**, u procesu ponude zapošljavanja, otvorenog oglasa, postupku popune slobodnih radnih mjesta, otkaza radnog odnosa. Zabranjeno je:

- uskraćivanje jednake plaće za rad jednake vrijednosti za oba spola,
- onemogućavanje napredovanja na poslu pod jednakim uvjetima,
- onemogućavanje jednakih uvjeta za obrazovanje,
- neravnomjerna prilagođenost radnih i pomoćnih prostorija za rad potrebama osoba oba spola,
- različit tretman zbog trudnoće, porođaja ili korištenja prava na porodiljsko odsustvo,
- bilo koji nepovoljan tretman roditelja ili staratelja u usklađivanju obaveza iz profesionalnog i porodičnog života,
- svaka druga radnja ili djelo koje predstavlja neki od oblika direktne ili indirektno diskriminacije, utvrđenih istim zakonom.

U pogledu zaštite od direktne i indirektno diskriminacije, Zakon o ravnopravnosti spolova upućuje stranke na korištenje antidiskriminacijskih mehanizama zaštite iz Zakona o zabrani diskriminacije. **Seksualno uznemiravanje i uznemiravanje na osnovu spola** su krivična djela, a ZoRS i ZoZD zahtijevaju od poslodavaca da osiguraju sve efikasne mjere radi njihovog sprečavanja. BiH se također obavezala na usklađivanje svih općih i posebnih kolektivnih ugovora s odredbama ZoRS-a, te se ističe važna uloga sindikata i udruženja poslodavaca u osiguranju **jednake zaštite prava na rad bez obzira na spol**.

Zakon o ravnopravnosti spolova potvrđuje da **svi imaju jednaka prava na obrazovanje, bez obzira na spol**. Prema ovom zakonu, obrazovna institucija ne smije vršiti diskriminaciju zasnovanu na spolu u vezi sa: uslovima prijema, odbijanjem prijema, načinom pružanja usluga i beneficija, isključenjem iz procesa obrazovanja, vrednovanjem dostignutih rezultata u toku obrazovanja, jednakim uslovima u stvaranju karijere i profesionalnom usmjeravanju, stručnom usavršavanju i sticanju diploma, i drugim mogućim slučajevima. Vrlo važna instrukcija u zakonu je da nastavni sadržaji trebaju osiguravati jednakost spolova i da treba **eliminirati nastavne programe koji sadrže stereotipnu društvenu ulogu muškarca i žene**, a koji za posljedicu imaju diskriminaciju i neravnopravnost. Također, zakon obavezuje nadležne obrazovne institucije/ustanove da obezbijede efikasne mehanizme zaštite od diskriminacije i seksualnog uznemiravanja.

Prava iz oblasti **zaštite majke i materinstva** uređena su zakonima o radu i zakonima koji uređuju oblast socijalne zaštite, na nivou entiteta i kantona. Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodica sa djecom FBiH navodi da se procent visine porodijske naknade utvrđuje propisima kantona, a u RS-u su ova pitanja regulirana Zakonom o socijalnoj zaštiti, Zakonom o dječijoj zaštiti i Pravilnikom o ostvarivanju prava iz dječije zaštite RS. Prvi put je, izmjenama i dopunama Zakona o radu FBiH iz 2016. godine, definirano **roditeljsko odsustvo** te je propisano da ga radnik – otac djeteta može koristiti nakon 42 dana od porođaja ako se roditelji tako sporazumiju,¹ kao i **pravo sa polovinom punog radnog vremena nakon isteka porođajnog odsustva** za blizance, treće i svako sljedeće dijete, ukoliko žena radi na puno radno vrijeme.

Učešće žena u sferi obrazovanja i na tržištu rada

Obrazovanje

Glede učešća u obrazovnom procesu, podaci **Agencije za statistiku BiH** za školsku 2020/2021. godinu još uvijek nisu dostupni. Statistički podaci segregirani po spolu **Federalnog zavoda za statistiku** (za školsku godinu 2020/2021) pokazuju da su približni omjeri upisivanja predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja djevojčica i dječaka, dok je u akademskoj 2019/2020. visokoškolske ustanove upisalo više žena (59,40% žena naspram 40,60% muškaraca).

2020/2021. godina					
Broj djece u predškolskim ustanovama			Broj žena i muškaraca rukovodilaca_teljki u predškolskim ustanovama		
Ukupno	15,675	100.00%	Ukupno	146	100.00%
Ženski	7,455	47.60%	Ženski	126	86.30%
Male	8,220	52.40%	Ukupno	20	13.70%

Tabela br. 1: Omjeri upisivanja predškolskih ustanova u Federaciji BiH i rukovodilaca_teljki u predškolskim ustanovama

školska 2020/2021. godina					
Broj upisanih učenika_ca u osnovne škole			Broj žena i muškaraca rukovodilaca_teljki u osnovnim školama		
Ukupno	175,389	100.00%	Ukupno	551	100.00%
Ženski	85,403	48.70%	Ženski	237	43.01%
Muški	89,986	51.30%	Muški	314	56.99%

Tabela br. 2: Omjeri upisivanja učenika_ca u osnovne škole u Federaciji BiH i rukovodilaca_teljki u osnovnim školama

školska 2020/2021. godina					
Broj upisanih učenika_ca u srednjim školama			Broj žena i muškaraca rukovodilaca_teljki u srednjim školama		
Ukupno	72,717	100.00%	Ukupno	321	100.00%
Ženski	35,970	49.50%	Ženski	130	40.50%
Muški	36,747	50.50%	Muški	191	59.50%

Tabela br. 3: Omjeri upisivanja učenika_ca u srednjim školama u Federaciji BiH i rukovodilaca_teljki u srednjim školama

Kada je riječ o rukovodećim pozicijama u ovim obrazovnim ustanovama, žena je u školskoj 2020/2021. znatno više u predškolskim ustanovama (86,30% žena naspram 13,70% muškaraca), dok je veći postotak muškaraca na čelu osnovnih, srednjih škola, kao i rukovodilaca, nastavnika i saradnika na visokoškolskim ustanovama.

akademska 2019/2020. godina						
Broj upisanih studenata_ica na visokoškolske ustanove			Broj žena i muškaraca rukovodilaca_teljki na visokoškolskim ustanovama			
Ukupno	58,048	100.00%	Ukupno	554	100.00%	
Ženski	34,474	59.40%	Ženski	250	45.13%	
Muški	23,574	40.60%	Muški	304	54.87%	
Nastavnici_e i saradnici_e u nastavi na visokoškolskim ustanovama, akademska 2019/2020. godina						
	Ukupno		Na neodređeno vrijeme		Na određeno vrijeme	
Ukupno	6,826	100.00%	3,036	100.00%	3,790	100.00%
Ženski	3,233	47.40%	1,463	48.20%	1,776	46.90%
Muški	3,593	52.60%	1,573	51.80%	2,014	53.10%

Tabela br. 4: Omjeri upisivanja studenata_ica na visokoškolske ustanove u Federaciji BiH i rukovodilaca_teljki, nastavnika_ca i saradnika_ca u nastavi na visokoškolskim ustanovama

Tržište rada

Podaci **Zavoda za zapošljavanje Republike Srpske** govore da je u periodu od marta 2020. do februara 2021. godine prijavljeno 24.798 osoba kojima je prestao radni odnos. U tabeli ispod prikazani su podaci osoba koje su izgubile zaposlenje u ovom periodu, razvrstani po stepenu kvalifikacije/obrazovanja, gdje vidimo da je uglavnom više žena koje su izgubile posao.

SPOL			
Stepen obrazovanja	Muškarci	Žene	Ukupno
NK ²	1,351	1,456	2,807
PK-NSS ³	99	161	260
KV ⁴	4,748	3,179	7,927
SSS ⁵	3,619	4,973	8,592
VKV ⁶	146	36	182
VŠS ⁷	85	141	226
VSS ⁸	1,402	3,402	4,804
Ukupno	11,450	13,348	24,798

Tabela 5: Omjeri osoba kojima je prestao radni odnos u Republici Srpskoj (mart 2020 – februar 2021) – stepen kvalifikacije/obrazovanja

U narednoj tabeli su prikazani podaci osoba koje su izgubile zaposlenje u ovom periodu, razvrstani po djelatnostima i spolnoj strukturi, gdje vidimo da je više žena koje su izgubile posao u djelatnostima u kojima su više zastupljene.

Djelatnost	m	ž	Ukupno
Poljoprivreda, lov i šumarstvo	293	154	447
Ribarstvo	15	1	16
Rudarstvo	100	56	156
Prerađivačka industrija	3,117	3,065	6,182
Snabdijevanje električnom energijom, gasom i vodom	214	79	293
Građevinarstvo	1,311	93	1,404
Trgovina	1,647	3,251	4,898
Ugostiteljstvo	1,306	1,744	3,050
Saobraćaj, skladištenje i veze	820	115	935
Finansijsko poslovanje	75	152	227
Javna uprava i odbrana: obavezno socijalno osiguranje	178	224	402
Obrazovanje	290	1,682	1,972
Zdravstvena i socijalna zaštita	115	441	556
Ostale javne, društvene, socijalne i lične uslužne djelatnosti	1,751	2,071	3,822
Privatna domaćinstva sa zaposlenim licima	7	13	20
Eksteritorijalne organizacije i tijela	7	2	9
Poslovanje nekretninama, iznajmljivanje i poslovne usluge	204	205	409
Ukupno	11,450	13,348	24,798

Tabela 6: Omjeri osoba kojima je prestao radni odnos u Republici Srpskoj (mart 2020 – februar 2021) – djelatnost/ spolna struktura

Ukupno 10.572 osoba je na zaposlenje čekalo do tri mjeseca, od čega 4.865 muškaraca i 5.707 žena.

Podaci **Federalnog zavoda za statistiku** govore da je u 2020. godini zabilježena nezaposlenost ukupno 321.581 osoba (nezaposlenih žena 187.365), što je više nego 2019. godine kada je nezaposlenost iznosila 313.570 osoba (nezaposlenih žena 181.995). Nezaposlenost je značajno rasla od marta do avgusta 2020. godine. Na evidenciju nezaposlenih su se prijavile nove 11.804 osobe (6.255 žena), što je više nego 2019. godine kada je bilo 10.320 novoprijavljenih na evidenciju.

Podaci **Porezne uprave Federacije BiH** kažu da je broj zaposlenih na nepuno radno vrijeme u toku 2020. godine opadao od marta do decembra, kao što se može vidjeti u ovoj tabeli:

Godina	Mjesec	Žene	Muškarci	Spol nepoznat
2020	1	6,379	4,836	8
2020	2	6,444	4,862	10
2020	3	6,449	4,867	15
2020	4	6,324	4,865	15
2020	5	6,270	4,830	14
2020	6	6,182	4,843	12
2020	7	5,407	4,663	10
2020	8	5,265	4,621	11
2020	9	6,262	4,828	17
2020	10	6,266	4,831	15
2020	11	6,284	4,820	16
2020	12	6,188	4,769	18
2021	1	6,024	4,728	19

Tabela 7: Broj zaposlenih na nepuno radno vrijeme u Federaciji BiH (2020. godina)

Također, vidimo da je veći broj žena nego muškaraca zaposlenih na nepuno radno vrijeme.

U narednoj tabeli prikazani su podaci o broju različitih osoba koje su na mjesečnom nivou bile evidentirane po osnovu radnog odnosa, prema spolu (manje zaposlenih žena u odnosu na muškarce):

Godina	Mjesec	Žene	Muškarci	Spol nepoznat
2019	12	227,586	314,529	612
2020	1	226,183	311,536	608
2020	2	226,509	311,372	634
2020	3	227,862	312,498	648
2020	4	215,364	302,937	634
2020	5	216,035	302,306	629
2020	6	218,929	305,422	638
2020	7	217,906	306,128	654
2020	8	217,065	305,979	677
2020	9	219,616	306,553	727
2020	10	220,220	307,058	767
2020	11	220,167	306,576	799
2020	12	219,908	305,820	819
2021	1	217,932	303,490	822

Tabela 8: Broj evidentiranih osoba po osnovu radnog odnosa u Federaciji BiH (2020. godina)

Uticaj pandemije na usklađivanje privatnog i poslovnog života

SOC je uputio zahtjeve za pristup informacijama prema tri sindikata u BiH, vezano za **ostvarivanje prava zaposlenih na roditeljsko odsustvo**. **Savez samostalnih sindikata BiH** odgovara da očevi ovaj institut vrlo rijetko koriste u praksi, a u 2020. godini zabilježili su samo jedan takav slučaj koji je pozitivno riješen za oca djeteta. Kada je u pitanju procentualni odnos žene/muškarci u slučajevima borbe za ostvarivanje prava na roditeljsko odsustvo, teško ga je odrediti, mada se u praksi žene češće susreću s ovim problemom, najviše u realnom sektoru, gdje ne postoji sindikalna organizovanost i gdje radnici_e nisu obuhvaćeni nekim od kolektivnih ugovora. Dodatni problem predstavlja činjenica da postoji mnogo radnica koje imaju ugovore o radu na određeno vrijeme. Tako se u praksi dešava da nakon isteka ugovora o radu, radnici prestaje radni odnos, bez obzira da li ona bila na trudničkom ili porodijskom odsustvu. Upravo ovo u Savezu vide kao jedan od razloga što natalitet u prethodnih nekoliko godina konstantno opada. Dakle, ustaljena praksa je da žene više koriste porodijsko odsustvo, ukoliko imaju ugovore o radu na neodređeno vrijeme, a što je više izraženo u javnom sektoru. Kada je riječ o zaštiti prava radnika_ca tokom pandemije Covid-19, Savez samostalnih sindikata je došao do spoznaje da su žene bile znatno ugroženije (oko 68%), a problemi zbog kojih su im se obraćali su se odnosili najviše na otkaze ugovora o radu koji su uglavnom bili nezakoniti. Od 24 granska sindikata koji su dio saveza, na čelu samo pet njih su žene.

Savez sindikata Republike Srpske ne bilježi pruženu pravnu pomoć članovima_icama za vrijeme pandemije te nam stoga nisu mogli dati te podatke. U Republici Srpskoj samo jedan sindikat ima ženu na čelu.

Sindikata trgovine i uslužnih djelatnosti BiH je od 2009. godine imao samo jedan slučaj oca koji je koristio roditeljsko odsustvo (kompanija Bingo, 2017. godine), a nemaju podatke o omjeru žena i muškaraca koji koriste ovo pravo.

Istražujući ovo pitanje, od **Javnog fonda za dječiju zaštitu Republike Srpske** dobili smo podatak da je, od 4.944 rješenja za korištenje porodijskog odsustva koja su donesena 2020. godine, 63 odnosno samo 1,27% očeva koristilo to pravo. Unija udruženja poslodavaca Republike Srpske raspolaže podacima o **jako niskoj stopi korištenja roditeljskog odsustva od strane očeva** – prosječno ona ne prelazi 0,6% na godišnjem nivou. Ministarstva rada i socijalne politike kantona na upite SOC-a o procentu očeva koji uzimaju roditeljsko odsustvo odgovaraju da ili ne vrše ovakvo bilježenje podataka ili da u praksi još nijedna osoba nije iskoristila ovo zakonski predviđeno pravo.

Gender centri u BiH nemaju podataka o **rodnoj dimenziji rada u kući/domaćinstvu za vrijeme mjera izolacije koje su uvedene zbog pandemije Covid-19**, dok je Agencija za ravnopravnost spolova BiH u avgustu 2020. godine objavila istraživanje "Uticaj rodne podjele porodičnih i kućanskih poslova na profesionalni život zaposlenih žena u Bosni i Hercegovini" koje je rađeno metodom anketiranja 500 zaposlenih žena iz cijele BiH u dobi od 18 do 65 godina, koje žive s partnerima.² Među ciljevima istraživanja bilo je ispitati načine na koje su raspoređene porodične obaveze i kućanski poslovi unutar porodice, kako raspodjela porodičnih i kućanskih poslova utiče na profesionalni život žena i kako se odnosi prema usklađivanju privatnog i poslovnog života zaposlenih žena.

Istraživanje je pokazalo da zaposlene žene imaju duplo radno vrijeme: jedno na poslu, drugo nakon posla u kući. Skoro 53% anketiranih zaposlenih žena bar jednom u životu je zbog kućanskih poslova moralo znatno smanjiti vrijeme spavanja na duže vremensko razdoblje, navodi se u istraživanju. Mnoge od njih su, kako također pokazuje istraživanje, izložene dugotrajnom stresu; na poslu su, zbog manjka sna, rasijane i dekoncentrisane, što dovodi do propusta koji smanjuju njihovu produktivnost i šanse za napredovanje. Mentalno zdravlje žena, opterećenih dugim radnim danom na dva fronta, u ovakvoj je situaciji ozbiljno ugroženo.

Glavni ključ problema je **podjela kućanskih poslova među partnerima**, zato što preovladavaju društveni stereotipi o podjeli poslova u porodici na "muške" i "ženske". Istraživanje ARS BiH navodi da u više od 93% porodica žene, iako su zaposlene van kuće, obavljaju sve ili većinu svakodnevnih kućanskih poslova. U manje od 6% anketiranih porodica partneri ove poslove obavljaju podjednako, dok u samo tri od 500 slučajeva većinu rutinskih kućanskih poslova češće obavlja muškarac.³ Iz istraživanja proizlazi da je 17% žena moralo prekinuti radni odnos zbog brige o djeci, a njih 15% je promijenilo posao zbog roditeljskih obaveza.⁴

Što se tiče **doprinosa partnera/očeva**, istraživanje je pokazalo da su to povremeni veći poslovi vezani za održavanje stana, poput krećenja, te male kućanske popravke tipa zamjene sijalice ili osigurača, kao i poslovi vezani za održavanje automobila. U 46% anketiranih porodica ni jedan od partnera nije koristio roditeljsko/porodijsko odsustvo. Među roditeljima koji jesu, u 94% slučajeva na porodijskom odsustvu je bila žena, dok je samo 3,5% očeva iskoristilo ovo zakonsko pravo.⁵

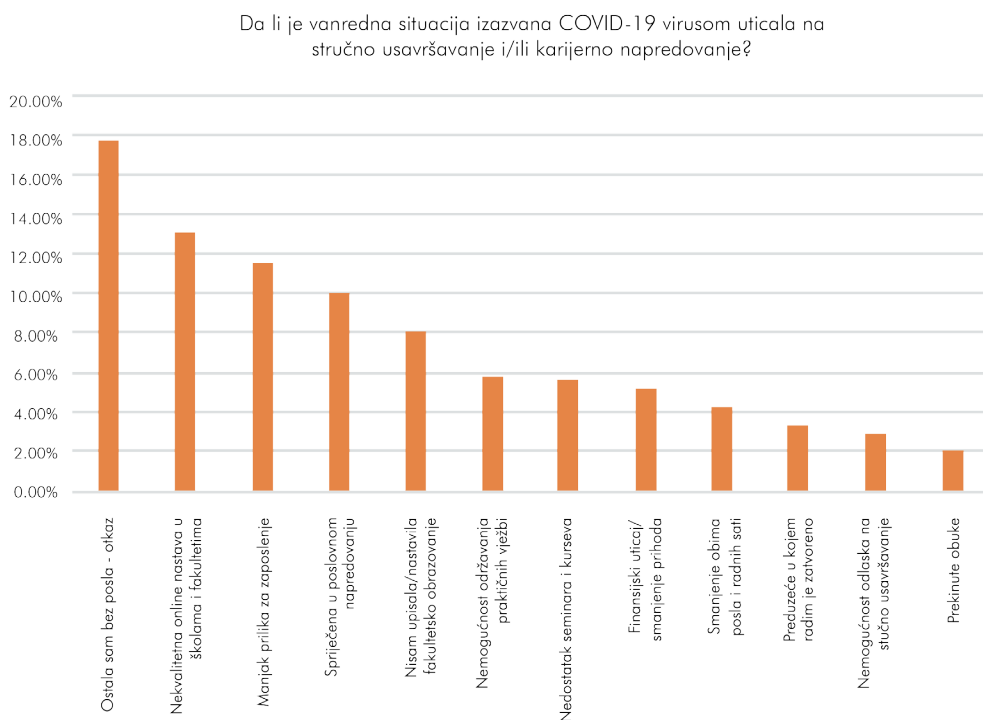

Istraživanje Sarajevskog otvorenog centra

SOC je od februara do aprila 2021. godine, uz pomoć agencije za ispitivanje javnog mnijenja, na odabranom uzorku od 1.000 žena proveo **istraživanje o uticaju pandemije Covid-19 na svakodnevne okolnosti i obaveze**. Kreiran je anketni upitnik s pitanjima o karijernom napredovanju i usavršavanju žena, njihovom radnom okruženju te seksualnom uznemiravanju na radnom mjestu. Pitanja su se ticala tipa domaćinstva u kojem žive, njihove finansijske situacije, generalno stanja u domaćinstvu, raspodjele odgovornosti domaćinstva, slobodnog vremena, razonode, potrošnje domaćinstva, kao i iskustava rodno zasnovanog nasilja.

Na pitanje da li je vanredna situacija izazvana pandemijom Covid-19 uticala na **stručno usavršavanje** i/ili **karijerno napredovanje**, 20,8% žena je odgovorilo da jeste, pri čemu je najviše njih **ostalo bez posla**, tj. **dobilo otkaz** (17,7%). Ostale odgovore možete pogledati na sljedećem grafikonu:

Grafikon 1: Uticaj vanredne situacije izazvane pandemijom Covid-19 na stručno usavršavanje/karijerno napredovanje

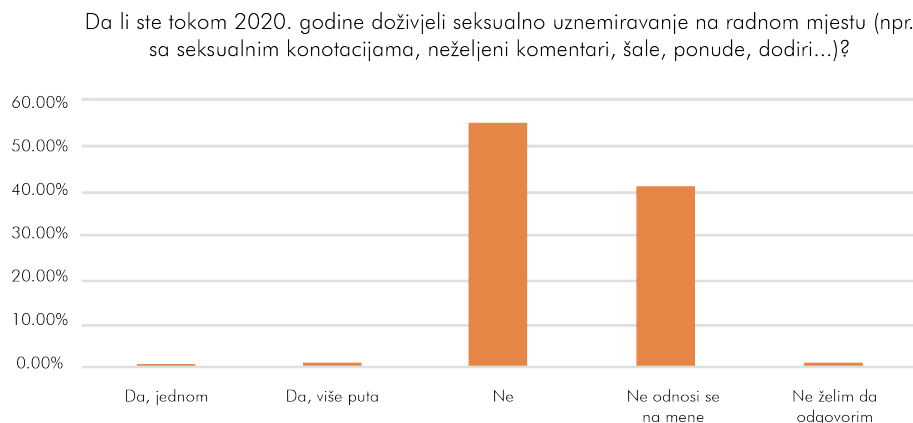
Načini rada za vrijeme pandemije su u nekim slučajevima ostali isti kao i ranije (31,3%), neke ispitanice su prešle na rad online – “rad od kuće” (7,2%), dok su neke radile kombinirano – i na radnom mjestu i online (13,4%). Kod 23,3% žena zdravlje je bilo ugroženo zbog vrste posla koji obavljaju te je 7,5% njih radilo više sati sedmično usljed

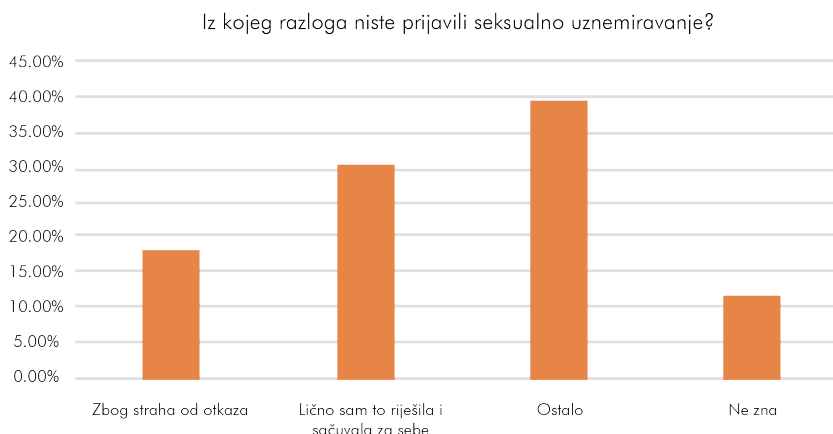
proglašenja vanrednog stanja.

Na pitanje da li su tokom 2020. godine doživjele **seksualno uznemiravanje na radnom mjestu**, 0,8% njih odgovorilo je da jeste jednom, 1,4% da jeste više puta, 55,6% da nije, a ostali odgovori su prikazani na grafikonu:

Grafikon 2: Iskustva seksualnog uznemiravanja na radnom mjestu

Od žena koje jesu doživjele seksualno uznemiravanje, samo 1,8% je prijavilo, dok 78,3% nije prijavilo. Razlozi koje su navele prikazani su na sljedećem grafikonu:

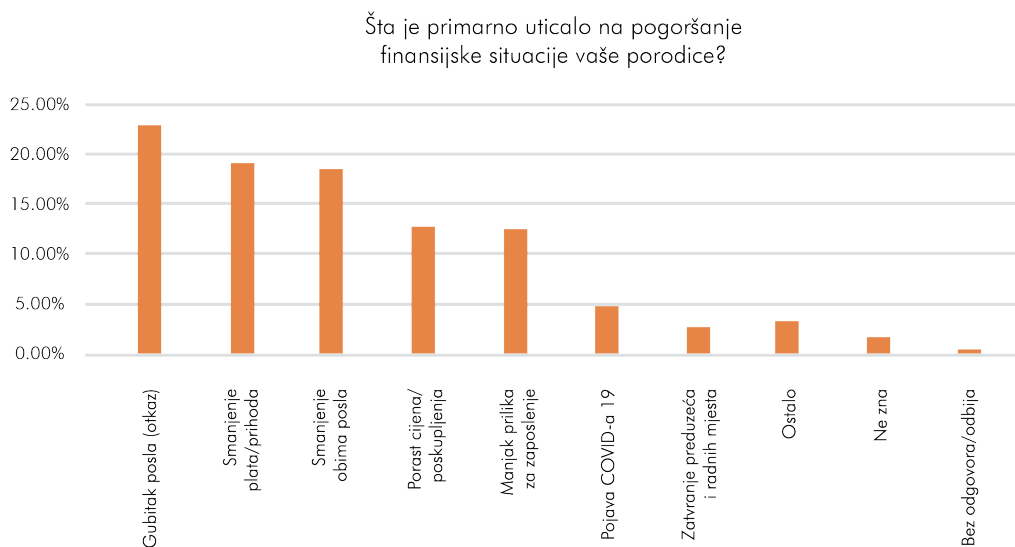

Grafikon 3: Razlozi za neprijavljivanje seksualnog uznemiravanja

Većina žena je odgovorila da je **finansijska situacija osoba/domaćinstava nakon pojave Covid-19** ostala ista (42,8%), dok su manji procenti pogoršanja – značajno se pogoršala kod 27,4%, a neznatno pogoršala kod 25,2% žena. Razlozi za pogoršanje ekonomske situacije su prikazani na sljedećem grafikonu, gdje vidimo da su najčešći razlozi gubitak posla, smanjenje prihoda i smanjenje obima posla:

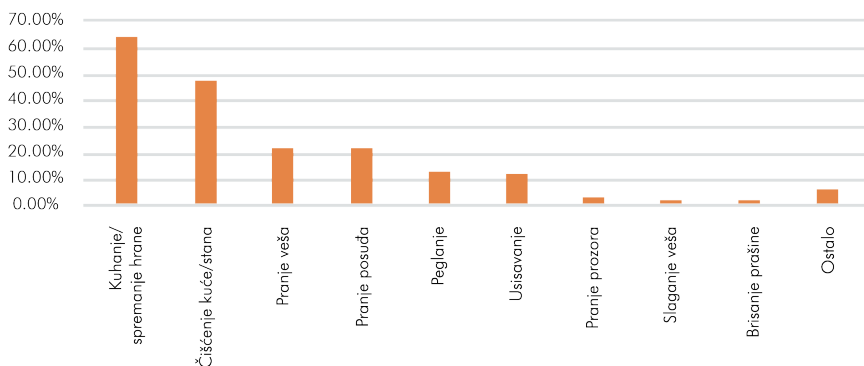
Grafikon 4: Pogoršanje finansijske situacije u porodici

Predmet istraživanja je bila i **raspodjela odgovornosti u domaćinstvima**. Iz odgovora žena proizlazi da u prosjeku dnevno provode od dva do pet sati u obavljanju kućanskih poslova, s tim što većina ispitanica (48,2%) tvrdi da se nije povećalo vrijeme obavljanja kućanskih poslova tokom pandemije Covid-19 – od marta do kraja 2020. godine. Njih 24,1% tvrdi da se jeste povećalo prosječno vrijeme koje provedu u obavljanju kućanskih poslova. Prikupljeni podaci također govore da je 68,2% žena samostalno obavljalo većinu kućanskih poslova u svom domaćinstvu.

Istraživanje je nastojalo ispitati stavove žena o podjelama poslova na muške i ženske u domaćinstvima. 16,9% ispitanica odgovara da postoji takva podjela poslova, 35,3% djelimično, a 47,6% tvrdi da ne postoji takva podjela poslova u domaćinstvu. U grafikonima 5. i 6. pogledajte koji su to tipični “ženski” i “muški poslovi” u domaćinstvima.

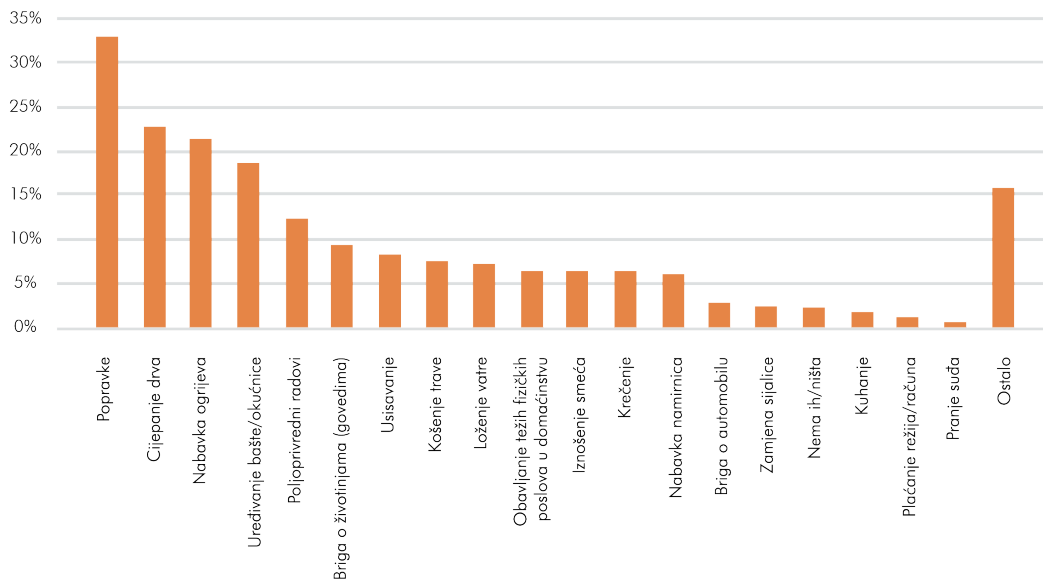

Tipični ženski poslovi u vašem kućanstvu

Grafikon 5: Tipični ženski poslovi u kućanstvu

Tipični muški poslovi u vašem kućanstvu

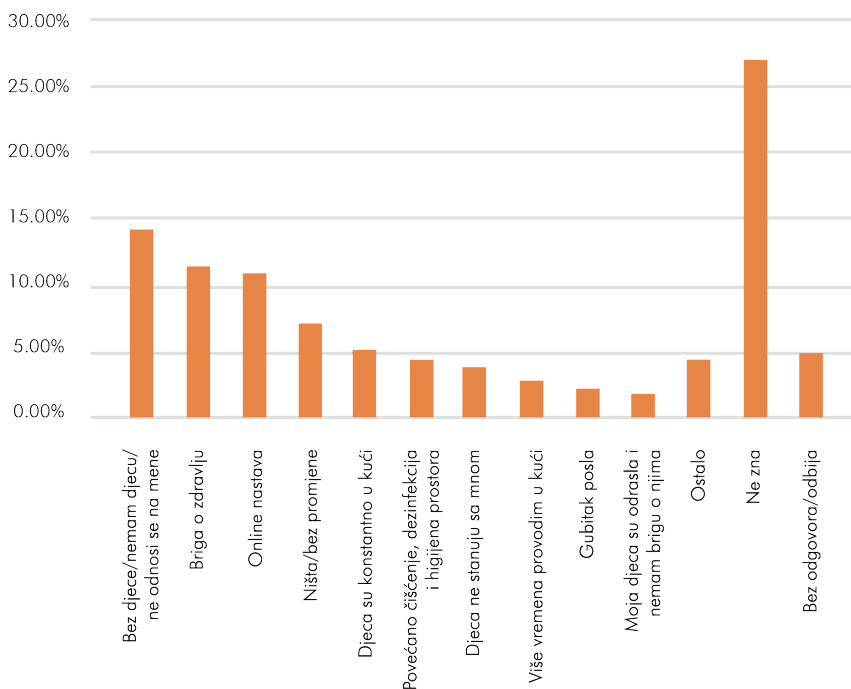
Grafikon 6: Tipični muški poslovi u kućanstvu

Prikupljeni podaci također govore da žene preuzimaju svu ili veći dio brige o djeci (44,9%), dok njih 38,8% brigu dijeli ravnopravno sa partnerom. Na sljedećem grafikonu možemo vidjeti šta je primarno uticalo na promjenu obima obaveza u pogledu brige o djeci nakon izbijanja vanrednog stanja.

Šta je primarno uticalo na promjenu obima vaših obaveza u pogledu brige o djeci nakon izbijanja vanrednog stanja?

Grafikon 7: Promjena obima obaveza u pogledu brige o djeci za vrijeme pandemije Covid-19

Među ostalim podacima je da se 31,2% žena tokom 2020. godine brinulo o starijem ili bolesnom članu porodice/domaćinstva, dok 68,8% nije. Pri tome, 38,6% njih nije imalo ničiju pomoć.

Najviše žena **slobodno vrijeme** najčešće provodi obavljajući kućanske poslove (33,9%), zatim slijedi zabava (20,4%), hobi (18,1%), briga o drugim članovima_icama porodice (9,5%), sport i rekreacija (8%), dok 7,2% uopće nema slobodnog vremena. Većina ispitanica za razonodu u prosjeku ima od jedan do tri sata dnevno.

Istraživanje je obuhvatilo i pitanja o **potrošnji domaćinstva** te je na osnovu odgovora ispitanica vidljivo da su prije marta 2020. godine bračni/vanbračni partneri imali jednaku kontrolu/donošenje odluka o potrošnji domaćinstva (39,6% je ovako odgovorilo), dok je 33,5% žena samostalno donosilo takve odluke. Također, 85% žena odgovara da se nakon izbijanja vanrednog stanja nije promijenila njihova uloga u donošenju odluka o potrošnji domaćinstva.

Rodna perspektiva predloženih ekonomskih mjera za suzbijanje posljedica pandemije

Proglašenjem stanja nesreće na teritoriji Federacije BiH, usljed povećanog broja osoba koje su izgubile zaposlenje, a s namjerom da ublaži ekonomske posljedice epidemije, Federacija je krenula u **izmjene i dopune Zakona o radu**, bez prethodnog dijaloga sa socijalnim partnerima (sindikatom i udruženjima poslodavaca). Na ovaj problem su ukazivali sindikati, jer bi mnoge odredbe zakona osigurale veću moć poslodavaca na štetu radnika i donijele bi još veću nesigurnost glede njihovog radnog statusa. SOC je također upozoravao na negativne efekte izmjena na ranjive grupe radnika_ca – žene, samohrane/samostalne roditelje, osobe s invaliditetom, maloljetne osobe itd., ostavljajući ih bez mehanizama zaštite. Zakon bi omogućio poslodavcima jednostrane odluke koje bi umanjile prava radnika_ca, bez predviđanja ikakvih afirmativnih mjera njihove zaštite.⁶

U cilju ujednačavanja porodijskih naknada u Federaciji BiH i sistemskog rješavanja ovog pitanja, pripremljen je **Nacrt zakona o zaštiti porodica s djecom FBiH**, na koji su kantoni dali saglasnost. Prema posljednjim dostupnim informacijama, Nacrt zakona treba ići u javnu raspravu, nakon čega će federalna vlada pripremiti prijedlog zakona. Praksa koju će zakon uvesti je da kantoni isplaćuju porodijske naknade, a Federacija dječje doplatke. Zakon će utvrditi osnove da sve nezaposlene porodilje u FBiH primaju mjesečnu naknadu od 60 posto prosječne plaće u FBiH. Također, bit će utvrđen isti iznos dječjeg dodatka za cijelu FBiH.

Glede odgovora na epidemiju u BiH, Federacija BiH i kantoni su usvojili **zakone o ublažavanju negativnih ekonomskih posljedica Covida-19** (tzv. korona zakoni) te su urađeni i rebalansi budžeta. Kako je primijetio Gender centar FBiH u analizama i stručnom mišljenju na ove dokumente, predložene mjere nisu uzele u obzir rodnu perspektivu, odnosno nije pristupljeno oporavku na rodno odgovoran način. Nije se vodilo računa o definiranju fleksibilnijih radnih aranžmana koji bi dali veću slobodu radnicima_ama gdje, kada i kako će ispunjavati svoje radne obaveze/zadatke. Socijalna zaštita se i dalje bazira na statusu korisnika_ce, a ne na stvarnim potrebama. Kantonalni zastupnici_e opozicije ističu da su mjere usvojene kasno, kantonalne vlade nisu obezbijedile dovoljno sredstava za provođenje zakona, a kantoni koji su uveli pravo na subvenciju nisu predvidjeli ekonomske subjekte koji su imali značajan pad prihoda, već samo one čiji rad je bio zabranjen ili onemogućen. Također, nisu predviđene subvencije niti bilo kakav vid pomoći osobama koje su izgubile posao tokom pandemije.⁷

Smjernice za djelovanje

Država mora uspostaviti redovan sistem prikupljanja detaljnih statističkih podataka o statusu žena, a naročito o zapošljavanju, o visini plaća i naknada po pojedinim sektorima, o zaposlenosti, stručnom usavršavanju i napredovanju, učešću u rukovođenju i upravljanju poduzećima, radu na "sivom tržištu" itd.

Radi uspostavljanja funkcionalnog sistema za prikupljanje podataka o diskriminaciji, sudovi u BiH trebaju dopuniti CMS bazu podataka o pokrenutim postupcima u slučajevima diskriminacije novim indikatorima "diskriminacija" i "osnova diskriminacije" – u predmetima diskriminacije po osnovu spola, seksualnog uznemiravanja i drugim

slučajevima rodno zasnovane diskriminacije.

Uvrstiti izučavanje rodne ravnopravnosti (studije roda) na univerzitete u BiH uvođenjem adekvatnih predmeta ili proširivanjem postojećih nastavno-naučnih sadržaja, programa i procedura.

Poslodavci trebaju organizirati radno vrijeme prilagođavajući se uvjetima pandemije te imajući u vidu neplaćeni kućanski rad žena, kao i dodatno valorizirati angažman, odgovorne uloge i doprinose žena, posebno u sektorima koji su najviše izloženi uticajima pandemije.

Ekonomske mjere oporavka i podrške trebaju biti zasnovane na prethodnim rodnim analizama uticaja, tj. trebaju inkorporirati rodnu perspektivu baziranu na stvarnim potrebama korisnika_ca.

Relevantna državna tijela, uključujući ministarstva rada u oba entiteta, Brčko distriktu i kantonima trebaju provesti velike studije o neplaćenom radu i ulozi žena u neformalnoj ekonomiji, kako bi informisali građane_ke i javnost o ekonomskim posljedicama neplaćenog rada u BiH.

Vlade svih nivoa vlasti u BiH bi trebale pružiti finansijsku podršku samohranim i roditeljima sa niskim primanjima – za pomoć u brizi o djeci i brizi o starijim osobama. Ovo bi pomoglo da se ublaže finansijski tereti i poteškoće i potencijalni gubitak poslova nakon Covid-19.

Vlade svih nivoa vlasti u BiH trebaju osigurati pristup inovativnim i dostupnim sistemima brige za djecu i starije osobe za radnike_ce u osnovnim djelatnostima i one koji_e ne mogu raditi od kuće.

Potrebno je da se prava porodilja, kao i druga prava iz oblasti zaštite porodice sa djecom u FBiH urede zasebnim propisom – zakonom o zaštiti porodica sa djecom, kojim će se stvoriti uvjeti za otklanjanje uočenih nedostataka, neujednačenosti postojeće kantonalne regulative, s ciljem unapređenja sistema socijalne zaštite porodica sa djecom i osiguranja minimuma jednakih prava, sa jasno definiranim izvorima finansiranja na području FBiH. Najefikasnije rješenje pitanja porodiljskih naknada bilo bi potpuno prenošenje nadležnosti sa nivoa kantona na nivo Federacije BiH i uspostavljanje fonda za porodiljska davanja kroz usvajanje novog zakona.

Potrebno je da Vlada FBiH i kantonalne vlade ispituju opravdanost rješenja prema kojem se isplata porodiljskih naknada vrši iz kantonalnih budžeta, s obzirom da je pravo naknade umjesto plaće za vrijeme trajanja porodiljskog odsustva pravo koje proizlazi iz radnog odnosa, i ne bi trebalo biti vezano za prilive sredstava u budžet.

SEKSUALNO I REPRODUKTIVNO ZDRAVLJE

Normativno-pravni okvir

U Bosni i Hercegovini ne postoji jedinstven zakon, program ili strategija koja pokriva područje seksualnog i reproduktivnog zdravlja. Pitanja seksualnih i reproduktivnih prava na nivou entiteta, kantona i Brčko distrikta nisu uređena kao zasebna zakonodavna cjelina, odnosno, sadržana su u zakonima donesenim u oblastima zdravstva, socijalne zaštite, porodičnih odnosa, krivičnog i prekršajnog zakonodavstva. Nakon prestanka važenja Strategije za unapređenje seksualnog i reproduktivnog zdravlja i prava Federacije BiH, 2019. godine, nije usvojena nova. U Republici Srpskoj na snazi je Strategija za unapređenje seksualnog i reproduktivnog zdravlja (2019–2029), sa sljedećim opštim ciljevima:

1. Planiranje porodice je dostupno svima i sve žene u generativnom periodu koje žele potomstvo imaju zdravu trudnoću, normalan porođaj i očuvano zdravlje nakon porođaja
2. Smanjeno opterećenje bolestima reproduktivnih organa: maligne bolesti, polno prenosive bolesti, razvojne anomalije reproduktivnih organa
3. Ravnopravnost i informisanost građana u vezi sa seksualnim i reproduktivnim zdravljem i zaštita u svim okolnostima.

Zakon o liječenju neplodnosti biomedicinski pomognutom oplodnjom Federacije BiH⁸

ne implementira se u potpunosti. Osnovni uvjet za provedbu Zakona je bilo usvajanje podzakonskih akata i stručnih smjernica za liječenje neplodnosti. Smjernice i podzakonski akti usvojeni su zaključno sa januarom 2020. godine te su zdravstvene ustanove trebale postupiti u rokovima propisanim Zakonom i podzakonskim aktima. Radi se o Pravilniku o bližim uvjetima u pogledu prostora, medicinsko-tehničke opreme i sustava kvalitete koje moraju ispunjavati zdravstvene ustanove za provedbu postupaka biomedicinski pomognute oplodnje, kao i postupak verifikacije,⁹ kao osnovnom preduvjetu za daljnje postupanje sukladno Zakonu. Članom 35. Pravilnika propisana je obaveza usklađivanja za zdravstvene ustanove u roku od šest mjeseci od dana stupanja na snagu. Važno je napomenuti da je verifikacija zdravstvenih ustanova preduvjet za sklapanje ugovora sa zavodima zdravstvenog osiguranja za pružanje usluga BMPO.

Zakon o liječenju neplodnosti postupcima biomedicinski potpomognute oplodnje Republike Srpske

usvojen je 2020. godine. Liječenje neplodnosti postupcima BMPO u Republici Srpskoj se radi još od 2007. godine i do sada nije bilo regulisano zakonskim propisom. U praksi se, međutim, ukazala potreba da se navedena materija reguliše zakonom. Naprimjer, nisu bile jasno definisane ustanove koje se mogu baviti biomedicinski potpomognutom oplodnjom, bile one javne ili privatne, te način i uslovi za obavljanje ovih postupaka, odnosno zdravstveni sistem nije pružao mogućnost da sve zdravstvene ustanove koje ispunjavaju uslove da obavljaju djelatnost liječenja neplodnosti postupcima BMPO imaju iste standardne operativne procedure i uslove koji se odnose na kadar, prostor i opremu. Usvajanjem zakona popunjena je pravna praznina

u ovoj oblasti, čime se onemogućuju i razne zloupotrebe, odnosno obezbijedena je sigurna i kvalitetna zaštita prava bračnih i vanbračnih supružnika, olakšan je proces njihovog liječenja, a što bi moglo rezultirati povećanjem broja obavljenih postupaka BMPO, kao i povećanjem procenta uspješnosti obavljenih postupaka, te značajno doprinijeti povećanju procenta nataliteta. Za razliku od Federacije BiH, zakonom je omogućena i heterologna oplodnja, odnosno oplodnja koja se sprovodi u slučajevima kada u postupku BMPO nije moguće koristiti vlastita reproduktivna tkiva i/ili ćelije i embrione jednog od bračnih, odnosno vanbračnih supružnika ili kada se postupak BMPO sprovodi zbog sprečavanja prenosa nasljedne bolesti na dijete, te je neophodno koristiti donirana reproduktivna tkiva i/ili ćelije i embrione. Takođe, donošenjem ovog zakona stvoreni su uslovi za promociju doniranja i podizanje svijesti građana o značaju doniranja, čime bi se trebao povećati broj uspješnih liječenja i unaprijediti kvalitet pružene zdravstvene zaštite u skladu sa savremenim standardima medicinske nauke i prakse, odnosno sa propisima Evropske unije u ovoj oblasti.

Uticaj pandemije na pristup uslugama iz oblasti seksualnog i reproduktivnog zdravlja

Proглаšenjem stanja nesreće/vanrednog stanja zbog epidemije Covid-19 na teritoriji BiH ograničen je pristup redovnim zdravstvenim uslugama, jer je prioritet uglavnom bio na prilagođavanju koronavirusu i pružanju zdravstvene zaštite pacijentima_cama pozitivnim na Covid-19.

Prema informacijama Institucije ombudsmana za ljudska prava BiH, dobivenim od pružalaca usluga u svim gradovima obuhvaćenim istraživanjem, u bolničkim ustanovama je smanjen obim rada, vrijeme čekanja na termin se produžilo, operativni program je smanjen na minimum.¹⁰ Većina ispitanica koje su sudjelovale u kvalitativnom dijelu istraživanja smatra da je pandemija Covid-19 negativno uticala na dostupnost i kvalitet usluga u oblasti seksualnog i reproduktivnog zdravlja, pri čemu je najviše pažnje posvećeno pacijentima_cama oboljelim od Covid-19. Zdravstvene ustanove, pak, tvrde da zdravstvene usluge za trudnice i porodilje nisu bile zanemarene za vrijeme pandemije Covid-19 te da su bile jednakog kvaliteta kao i prije, s tim da se organizacija rada u pojedinim zdravstvenim ustanovama morala prilagoditi novim uvjetima.

Sarajevski otvoreni centar je u februaru 2021. godine poslao upite javnim i privatnim zdravstvenim ustanovama sa setom pitanja o **prilagođenosti usluga zdravstvene zaštite za žene tokom pandemije Covid-19**, sa posebnim naglaskom na **prilagođenost ginekoloških usluga osobama s invaliditetom** (stolovi za ginekološke preglede i porode i mamografi). Od ukupno 14 kontaktiranih zdravstvenih ustanova (klinički centri, bolnice, privatne poliklinike/ordinacije), odgovor smo dobili od njih šest (pet javnih, jedna privatna), a osam ustanova nije odgovorilo, bez obzira na višestruka ponavljanja zahtjeva.¹¹ Odgovori koje smo dobili su sljedeći:¹²

- Usluge u svih šest zdravstvenih ustanova su prilagođene zahtjevima i uvjetima pandemije, otvaranjem Covid-19 odjeljenja, reorganizacijom prostornih kapaciteta, formiranjem zasebnog dijela koji podrazumijeva odvojenu porođajnu, operacionu salu i sobe za pacijentice i sl.
- Tokom pandemije pružaju usluge hitne i neophodne zdravstvene njege, u skladu

sa naredbama kriznih štabova, smjernicama strukovnih udruženja i planovima pripravnosti za oboljenja izazvana Covidom-19. Kada su uslovi i naredbe dozvoljavali, pružali su i redovne zdravstvene usluge. Za pacijente_ice pozitivne na Covid-19 pružali su sve zdravstvene usluge.

- Poštuju se mjere zaštite od virusa, kao što su nošenje maske, dezinfekcija ruku i prostorija, distanca, smanjen broj pacijenata_ica u čekaonicama i dr.
- Pristup i usluge u klinikama/bolnicama prilagođeni su osobama s invaliditetom. Istaknuto je da nema razlike u tretiranju i liječenju osoba s invaliditetom.
- Od šest klinika/bolnica koje su odgovorile, njih tri nisu opremljene stolovima za ginekološke preglede i porode koji su prilagođeni za žene s invaliditetom. Pregledi i zahvati se obavljaju na standardnim stolovima i opremi, ali su prilagođeni pristupi, putevi i sve druge vrste pomoći pri pružanju usluga. Mamografi su dostupni na odjelima/klinikama za radiologiju.

Liječenje neplodnosti medicinski potpomognutom oplodnjom

Sarajevski otvoreni centar je u februaru 2021. godine poslao upite zavodima zdravstvenog osiguranja i ministarstvima zdravstva sa setom pitanja o **primjeni propisa, finansiranju i praksama BMPO** u toku 2020. godine. Od ukupno 13 kontaktiranih zavoda zdravstvenog osiguranja (10 kantonalnih, dva entitetska i jedan Brčko distrikta), odgovor smo dobili od njih 11, a dva zavoda nisu odgovorila.¹³ Kantonalni zavodi zdravstvenog osiguranja navode kako primjenjuju Zakon o liječenju neplodnosti biomedicinski potpomognutom oplodnjom Federacije BiH – neki su već usvojili podzakonske akte koje je propisalo Ministarstvo zdravstva FBiH, dok drugi trebaju u toku 2021. godine usvojiti i/ili početi primjenjivati pravilnike/odluke. Do tada, na snazi su odluke/pravilnici usvojeni u prethodnom periodu. Na području kantona će se početi primjenjivati federalni zakon nakon što komisija Federalnog ministarstva zdravstva izvrši verifikaciju zdravstvenih ustanova koje mogu obavljati usluge BMPO (kao što je slučaj sa npr. Zeničko-dobojskim kantonom). Nakon toga, zavodi zaključuju ugovor sa predmetnom ustanovom, čime se stiču uvjeti za primjenu zakona.

Prema informacijama Federalnog ministarstva zdravstva, prvi zahtjev za verifikaciju stigao je krajem jula 2020. godine te je od tada zaprimljeno ukupno sedam zahtjeva. Po prijemu zahtjeva, federalni ministar zdravstva je imenovao stručne komisije sa zadatkom da kod podnosioca zahtjeva obave neposredan uvid, te utvrde ispunjenost uvjeta prostora, opreme i kadra za obavljanje postupka BMPO za koji je podnesen zahtjev. Zahtjevi su zaprimljeni u periodu pandemije te je rad komisije otežan pa je samim tim i realizacija aktivnosti vezanih za verifikaciju navedenih zdravstvenih ustanova značajno otežana. Do sada je okončana jedna verifikacija, a ostale su u postupku.

Troškove potpomognute oplodnje pokrivaju zavodi zdravstvenog osiguranja, ali su iznosi i broj pokušaja različiti u kantonima/entitetima/Brčko distriktu BiH.¹⁴ Od usvajanja novog zakona zdravstvene ustanove su dužne raditi u skladu sa propisima, a uvjete razmatraju komisije pri ministarstvima zdravstva pojedinih administrativno-teritorijalnih jedinica (kantona, entiteta, Distrikta Brčko). **Podaci o broju postupaka BMPO koje su**

pojedini zavodi odobrili tokom 2020. godine su sljedeći: ZZO KS – 315, ZZO TK – 70, ZZO ZDK – 50, ZZO BPK – 4, ZZO PK – 1, ZZO SBK – 43, ZZO ZHK – 16, ZZO HNK – tek su ušli u proces refundacije usvajanjem novog zakona te nemaju podatke za 2020. godinu, Fond zdravstvenog osiguranja RS – 391, Fond zdravstvenog osiguranja Brčko distrikta – 47.

Od pet **javnih zdravstvenih ustanova** koje su odgovorile na upite Sarajevskog otvorenog centra o **zdravstvenim uslugama biomedicinski potpomognute oplodnje**, dvije obavljaju postupke BMPO¹⁵ (jedna još uvijek nije počela primjenjivati Zakon te su u fazi organiziranja i pripremanja¹⁶). U Kantonalnoj bolnici Zenica obavljeno je **20 postupaka** u toku 2020. godine, s uspjehom od 40%. Zdravstveni centar Brčko nije dostavio podatak o broju obavljenih postupaka, ali jesu odgovorili da je uspjehnost bila između 35 i 40% u protekloj godini. U Republici Srpskoj, prema podacima koje je Fond zdravstvenog osiguranja dobio od zdravstvene ustanove Mediko S, u 2019. i 2020. godini procenat uspjehnosti u broju ostvarenih kliničkih trudnoća na mjesečnom nivou iznosio je 45,7 do 64,2% (prosječna starosna dob pacijentica je bila 36,5 godina).¹⁷

Dostupnost kontracepcije, dostupnost postupaka sterilizacije/vazektomije i pravo na pobačaj

Kontracepcija

Kako stanje ocjenjuje Institucija ombudsmana za ljudska prava BiH, **uvršćavanje kontraceptivnih sredstava na pozitivne liste lijekova** u Bosni i Hercegovini odvija se sporo i neefikasno. Nijedan kanton u Federaciji BiH ne pokriva troškove refundacije oralnih kontraceptiva koji se nalaze na B listi lijekova obaveznog zdravstvenog osiguranja Federacije BiH – ne mogu se finansirati sredstvima obaveznog zdravstvenog osiguranja.¹⁸ Kontraceptivna sredstva u BiH mogu se naći na esencijalnim listama lijekova jedino u Republici Srpskoj i u Kantonu 10, dok u ostalim dijelovima zemlje korisnici moraju platiti punu cijenu za sve kontraceptive. U Republici Srpskoj, Fond zdravstvenog osiguranja može u potpunosti ili dijelom finansirati kontraceptive s esencijalne liste, dok u slučaju Kantona 10, Zavod zdravstvenog osiguranja izdvaja 50% sredstava za navedeni lijek.¹⁹

Na području Federacije Bosne i Hercegovine, **hitna kontracepcija** je dostupna na recept ginekologa, dok u Republici Srpskoj za hitnu kontracepciju nije neophodan recept propisan od ljekara, pri čemu korisnik_ca snosi punu cijenu za lijek.

U BiH **nema sistemske edukacije o metodama kontracepcije**, već postoje određena parcijalna i ad hoc rješenja, a adolescenti_ce, kao izvor informacija o kontracepciji, najčešće koriste sredstva javnog informiranja (internet, društvene mreže, štampa, televizija). U manjoj mjeri i sporadično te informacije dobijaju u zdravstvenim ustanovama i u okviru obrazovanja kroz nastavne sadržaje u predmetima biologije i tjelesnog odgoja, gdje informacije u potpunosti zavise od senzibiliziranosti nastavnog osoblja koje provodi edukaciju.²⁰

Istraživanje koje je provela Institucija ombudsmana za ljudska prava BiH 2019. i 2020.

godine, prikupljanjem podataka od korisnica usluga od 18 do 49 godina, govori da su niski nivoi **informisanosti, savjetovanja i dostupnosti** sredstava/metoda kontracepcije.²¹

Sterilizacija/vazektomija

U cilju istraživanja praksi sterilizacije i vazektomije na kliničkim centrima i bolnicama u BiH (klinike za ginekologiju i urologiju), SOC je u julu 2019. godine uputio zahtjeve za pristup informacijama vodećim zdravstvenim ustanovama sa pitanjima o **metodama** koje se koriste za ove zahvate, o statističkim podacima vezanim za **broj obavljenih zahvata** u toku 2017, 2018, 2019. i prve polovine 2020. godine, o **uvjetima** za obavljanje ovih postupaka, o **troškovima i pravno obavezujućim aktima/internim propisima** kojima su regulirani ovi postupci.

Od kontaktiranih pet zdravstvenih ustanova, odgovor smo dobili od njih tri.²² UKC Tuzla i UKC Sarajevo – klinike za ginekologiju ne rade sterilizacije na zahtjev pacijentice (kao metod kontracepcije), već samo ako postoje medicinske indikacije za takav postupak. UKC RS nije imao zahtjeva za obavljanje sterilizacije (kao metod kontracepcije hirurškim putem) niti se ove intervencije rade u ovoj ustanovi. Međutim, u nekoliko navrata urađena je sterilizacija kao metod kontracepcije nakon trećeg poroda carskim rezom (podvezivanje oba jajovoda) na zahtjev oba supružnika te je intervencija urađena u toku operativnog zahvata (carskog reza). Klinika za urologiju UKC Tuzla obavlja vazektomiju kao metod muške kontracepcije, a u periodu 2017–2020. godine nisu imali zahtjeva za ovu proceduru. Troškovi vazektomije su pokriveni sredstvima zavoda zdravstvenog osiguranja, a uvjeti za obavljanje vazektomije su da je osoba navršila 35 godina života i stručno mišljenje konzilijuma Klinike.

Pobačaj

Podaci koje je SOC dobio od zdravstvenih ustanova govore da se pobačaji, kako medikamentozni tako i hirurški abortus, obavljaju iz medicinskih razloga, kao i na zahtjev pacijentice, a prema važećim entitetskim zakonima o uslovima i postupku za prekid trudnoće. Iz zaprimljenih odgovora pet javnih zdravstvenih ustanova, kao i 11 zavoda/fondova zdravstvenog osiguranja, jasno je da usluga prekida trudnoće zbog **medicinske indikacije** jeste pokrivena sredstvima obaveznog zdravstvenog osiguranja, dok **pobačaj na zahtjev pacijentice** (tzv. **namjerni prekid trudnoće**) plaća sama pacijentica (u privatnim zdravstvenim ustanovama svi se vidovi pobačaja plaćaju). U zavisnosti od toga da li se pobačaj obavlja u općoj ili lokalnoj anesteziji, cijene se kreću od 117 KM do 180 KM u Federaciji BiH prema važećem cjenovniku Federalnog zavoda zdravstvenog osiguranja i reosiguranja.²³

Međutim, podaci do kojih je došla Institucija ombudsmana za ljudska prava BiH istraživanjem govore da se **usluge namjernog prekida trudnoće ne pružaju u svim područjima BiH**, kao što je to slučaj u zdravstvenim ustanovama u Kantonu 10 i dijelu Mostara, gdje se rade isključivo medicinski indicirani prekidi trudnoće. Također, iz odgovora žena na upitnike, vidljivo je da postoji nizak nivo dostupnosti informacija i savjetovanja o postupku prekida trudnoće.²⁴

Prenatalna i postnatalna njega

U Bosni i Hercegovini žene se u periodu materinstva (trudnoća, porođaj i 42 dana nakon poroda) suočavaju sa različitim problemima u oblasti zdravstva, socijalne zaštite i radnih odnosa. Kako zaključuje Institucija ombudsmana u posljednjem istraživanju, u Republici Srpskoj, Federaciji BiH i Distriktu Brčko **nedostaje sistemski i sveobuhvatan pristup planiranju porodice**.²⁵

Dostupnost zdravstvene zaštite trudnicama i porodicama unutar Federacije BiH je različita. Prema Zakonu o zdravstvenoj zaštiti, zdravstvena zaštita trudnica i porodilja je besplatna nezavisno od toga da li su zdravstveno osigurane ili ne, pri čemu postoje određene razlike u dijelu koji se odnosi na participaciju i pokrivanje troškova lijekova koji nisu na esencijalnoj listi. Evidentne su razlike u osiguranju opreme za novorođenčad i higijenskih paketa za porodilje.²⁶

Na osnovu odgovora žena iz upitnika koje je prikupila Institucija ombudsmana u istraživanju, većina ispitanica koje žive u gradovima u kojima je realizirano istraživanje²⁷ ističe da se na termine pregleda u okviru javnog zdravstvenog sektora dugo čeka te da se žene sve više odlučuju da preglede obavljaju u privatnim zdravstvenim ustanovama, zbog kvalitetne usluge i boljeg pristupa zdravstvenih radnika. Četvrtina ispitanica smatra da je ženama omogućena kvalitetna zdravstvena zaštita **tokom poroda** (25%), dok u manjem procentu ispitanice (21%) smatraju da se u zdravstvenim ustanovama ženama pruža kvalitetna zdravstvena zaštita **nakon rođenja djeteta**.

Javne zdravstvene ustanove pružaju usluge prenatalne i postnatalne njege trudnica i porodilja, kako navode u odgovorima na upite SOC-a, zadovoljavajućeg kvaliteta i prema standardnim operativnim procedurama. Tu su primarno uključeni domovi zdravlja i ginekološko-akušerske klinike/odjeli za procedure poroda (sekundarna zdravstvena zaštita), u smislu nadzora nad majkom i plodom, pripreme za porođaj, kompletne dijagnostičko-terapijske obrade trudnica i porodilja (klinički pregledi, ultrazvučni pregledi, laboratorijske analize, redovni kontrolni pregledi) i neonatološke skrbi novorođenčeta. Pojedine bolnice/klinike su akreditovane kao "bolnica – prijatelj beba" u okviru čega se posebno ističe podrška dojenju sa obezbjeđenjem definiranih "deset koraka do uspješnog dojenja".

Zdravstvene ustanove uglavnom nisu dobijale **žalbe na ginekološki tretman u toku i/ili nakon poroda**, osim dvije koje navode da je bila po jedna žalba tokom 2020. godine: Univerzitetska bolnica Foča – žalba se odnosila na postupak vođenja trudnoće; Kantonalna bolnica Zenica – žalba roditelja se odnosila na situaciju mrtvorodenog djeteta, analizirana je kao incidentna situacija, ali je zaključeno da nije bilo propusta u pružanju same usluge.

Dostupnost HPV vakcina

U Federaciji BiH, kao i u Republici Srpskoj, na nivou primarne zdravstvene zaštite pružaju se usluge prevencije raka dojke i grlića materice, savjetovanja, pregledi,

usluge dijagnostike, liječenja, patronažne posjete itd. Usluge prevencije u Republici Srpskoj za određene grupe korisnika zdravstvenog osiguranja su besplatne (djevojčice ispod 15 godina, žene starije od 65 godina, trudnice), dok ostale kategorije plaćaju određenu participaciju. Podaci o broju obavljenih skrininga na rak grlića materice i dojke za Republiku Srpsku su nepotpuni jer pacijentice ove usluge obavljaju i u javnim i u privatnim ustanovama.²⁸ U Federaciji BiH programi skrininga i ranog otkrivanja provode se u kantonima kroz savjetovališta pri ginekološkim ambulantama.

Prema informacijama dobijenim od javnih zdravstvenih ustanova, **testiranje na HPV** se obavlja,²⁹ dok **vakcinisanje protiv HPV-a nije dostupno**, s obzirom da vakcina nije registrovana u BiH. Prema informacijama Federalnog ministarstva zdravstva, HPV vakcina trenutno nije dostupna u okviru Programa obaveznih imunizacija u Federaciji BiH. Međutim, Stručno savjetodavno tijelo za imunizaciju Federalnog ministarstva zdravstva ukazalo je na potrebu uvođenja HPV vakcine za dječake i djevojčice, te činjenicu da su neke od zemalja u regionu omogućile cijepljenje HPV vakcinom. Očekuje se da će Zavod za javno zdravstvo FBiH, kao ovlaštena institucija za izradu Programa obaveznih imunizacija u FBiH, u narednom periodu uvrstiti ovu vakcinu te je učiniti dostupnom, sukladno svojim ovlastima i nadležnostima.

U organizaciji UNFPA, doktori iz Zavoda za javno zdravstvo KS i Zavoda za zaštitu žena i materinstva KS **uveli su HPV vakcinu u kalendar imunizacije za Kanton Sarajevo**. Prijedlog programa uvođenja vakcine je usvojen i upućen kantonalnom ministru i Skupštini KS da raspravljaju o nabavci dvovalentnih i četverovalentnih vakcina (Cervarix i Gardasil 4). Međutim, ostaje pitanje zašto raditi vakcinaciju lošijom vakcinom ako postoji mogućnost nabavke vakcine koja pruža zaštitu od devet tipova virusa (Gardasil 9). Problem je što je vakcina prilično skupa za slabije finansirane zdravstvene sisteme poput onih u BiH. Kompletna vakcinacija sa tri doze vakcine Gardasil 9, koja štiti od najviše tipova HPV virusa, košta između 400 i 500 \$.³⁰

Kako Fond zdravstvenog osiguranja RS odgovara na upit SOC-a, HPV vakcina nije ni u Republici Srpskoj još uvrštena u kalendar obaveznih imunizacija. U RS-u pojedini domovi zdravlja sporadično sprovode organizovane preventivne preglede građana, a zdravstvene ustanove u okviru svojih redovnih aktivnosti treba da rade preventivne preglede.

Istraživanje koje je provela Institucija ombudsmana BiH 2019. i 2020. godine,³¹ prikupljanjem podataka od korisnika usluga od 18 do 49 godina, govori da većina ispitanica smatra da su u javnim zdravstvenim ustanovama dostupne preventivne usluge (69%), dijagnostički pregledi (67%), te usluge liječenja raka grlića materice (59%), dok samo trećina (34%) ispitanica smatra da su dostupne relevantne informacije o raku grlića materice. Ispod trećine (30%) ispitanica smatra da su lijekovi koji se koriste u terapiji raka grlića materice dostupni. Da psihološko savjetovanje u javnom sektoru za oboljele od raka grlića maternice nije dostupno smatra 42% ispitanica.

Smjernice za djelovanje

Nadležne institucije u oblasti zdravstva trebaju redovno prikupljati, analizirati i objavljivati podatke razvrstane po spolu – o učešću, pristupu i korištenju zdravstvenih usluga u

oblasti seksualnog i reproduktivnog zdravlja.

Zdravstvene ustanove trebaju obezbijediti adekvatan pristup zdravstvenim uslugama za žene s invaliditetom, posebno u primarnoj zdravstvenoj zaštiti, u pogledu prilagođenosti medicinske opreme, unutrašnjeg prostora, pristupačnosti informacija za osobe s oštećenjem vida/sluha, kao i obučenosti medicinskog osoblja da adekvatno pruži pomoć osobama s invaliditetom (mogućnost znakovnih tumača, uputstava za slijepe osobe, adekvatna fizička pristupačnost zgradama, krevetima, ginekološkim stolovima, toaletima i sl.).

Unaprijediti dostupnost i kvalitet usluga zdravstvene zaštite seksualnog i reproduktivnog zdravlja u toku pandemije Covid-19 i sličnih kriznih situacija.

Uvrstiti kontraceptivna sredstva na esencijalne liste lijekova svih administrativno-političkih jedinica u BiH, posebno svih kantona u FBiH, te proširiti ponudu kontraceptivnih sredstava na tržištu BiH.

Planirati i provoditi edukacije o modernim metodama kontracepcije u okviru zdravstvenih ustanova svih nivoa zdravstvene zaštite, te unutar i izvan formalnog obrazovanja korištenjem resursa nevladinih organizacija i profesionalnih udruženja zdravstvenih radnika u oblasti seksualnog i reproduktivnog zdravlja.

Implementacija entitetskih zakona o uvjetima i proceduri prekida trudnoće mora biti adekvatnija, u smislu da se ovo pravo ostvaruje na teritoriji cijele zemlje pod jednakim uvjetima, da je jednako dostupno i sigurno za sve žene, uz jasno propisane procedure i mogućnosti žene da odlučuje o vlastitom tijelu, zdravlju i životu.

Omogućiti da usluge namjernog prekida trudnoće budu pokrivene obaveznim zdravstvenim osiguranjem, kao što je i medicinski indicirani prekid trudnoće.

Omogućiti jednak i pravovremen pristup uslugama prevencije i liječenja raka grlića materice, uključujući dostupnost programa HPV vakcinacije pod jednakim uvjetima i na cijeloj teritoriji BiH (uvrstiti HPV vakcinu u programe obavezne imunizacije u BiH).

Provoditi rodno senzibilizirane obuke o pravima pacijenata_ica za zdravstvene radnike_ice, kako bi se osiguralo pružanje zdravstvenih usluga kojima se uzimaju u obzir različite potrebe i interesi žena i muškaraca.

POLITIČKI ŽIVOT I ODLUČIVANJE

Normativno-pravni okvir

Zakonom o ravnopravnosti spolova BiH zagarantovano je ravnopravno učešće žena i muškaraca u svim oblastima života.³² Svi ostali zakoni i podzakonski akti moraju biti usklađeni s ovim Zakonom, što još uvijek nije slučaj.³³

UN-ov Komitet za eliminaciju diskriminacije nad ženama (CEDAW), u zaključnom zapažanju na Šesti periodični izvještaj Bosne i Hercegovine, preporučio je da BiH izmijeni Izborni zakon na način da se kvota za kandidatkinje na izbornim listama poveća sa 40% na 50%, kao i da se u Zakon o Vijeću ministara BiH uvede minimalna kvota od 40% za zastupanje bilo kojeg spola u Vijeću ministara.³⁴ Ove preporuke još uvijek nisu implementirane.

Zastupljenost kandidatkinja na lokalnim izborima

Na **Lokalnim izborima održanim 5. 11. 2020. godine** u općinska vijeća/skupštine općina, gradska vijeća/skupštine grada/Skupštinu Brčko distrikta BiH izabrano je ukupno 3.090 nosilaca_nositeljica mandata, od čega 2.483 muškarca (80,36%) i 607 žena (19,64%), što predstavlja blagi napredak u odnosu na prethodne lokalne izbore kada su žene osvojile 18,34% mandata u općinskim vijećima. Od ukupnog broja izabranih nosilaca/nositeljica mandata 1.810 je u Federaciji BiH, od čega je 21,43% žena. Od 1.249 nositelja_nositeljica mandata u Republici Srpskoj, 17,21% su žene. U Skupštini Brčko distrikta izabrano je 27 muškaraca i 4 žene. U Gradsko vijeće Grada Mostara izabrano je 35 osoba, od čega 26 vijećnika (74,3%) i 9 vijećnica (25,7%).³⁵ Od ukupno 425 kandidata_kinja, bilo je samo 29 kandidatkinja za načelnice, što čini procenat od 6,82%³⁶, dok su na prethodnim lokalnim izborima žene bile zastupljene u procentu od 6,22%.³⁷ Na poziciju načelnica općina izabrano je ukupno 5 žena,³⁸ a Grad Sarajevo je drugi put u historiji dobio gradonačelnicu.

Rodna ravnopravnost i ljudska prava žena u programima političkih stranaka za lokalne izbore

Za potrebe izrade ovogodišnjeg izvještaja uputili smo dopise na adresu 19 stranaka. Samo četiri stranke su poslale odgovor.

U **Mladeži HDZ-a 1990** žene su zastupljene u procentu od 45%. Stranka **HDZ 1990** u Predsjedništvu trenutno ima samo dvije žene od ukupno 29 članova. To je vrlo mala brojka, ali navode kako će na Saboru stranke, koji će se održati u maju ove godine, posvetiti posebnu pažnju tom pitanju i izabrati znatno veći broj žena. Općinske odbore HDZ-a 1990 u BiH trenutno vodi 5 žena; žene su zastupljene u općinskim/gradskim i u županijskim odborima u procentima od 40% do 60%, dok na čelu županijskog odbora nema niti jedne žene.

U poređenju s prethodnom godinom, napredak je napravila **Naša stranka** koja je povećala procenat zastupljenosti žena u Glavnom odboru stranke sa 34% na 42%. Predsjedništvo Naše stranke čini 47% žena, dok su u Nadzornom odboru i Etičkoj komisiji zastupljene u procentima od 60%. U četiri aktivna Kantonalna odbora Naše stranke žene čine 50,9% članstva. Predsjedništvom rukovodi muškarac, Glavnim odborom žena, Nadzornim odborom muškarac, a od ukupno četiri aktivna kantonalna odbora Naše stranke, u dva su predsjednice žene. Od ukupno 24 aktivna lokalna odbora u devet su predsjednice žene (37,5%).

Predsjedništvo **Partije demokratskog progresa** broji 15 članova_ica, od čega su 3 žene. Glavni odbor ima 24 članice od ukupno 131 osobe, a od 9 mjesta u Narodnoj skupštini RS narodne poslanice zauzimaju 2. Od ukupno 34 aktivna odbora PDP-a, na čelu 4 su žene. U opštinama Republike Srpske izabrano je 13 žena ispred PDP-a. Po statutu Partije u užim organima opštinskog odbora treba biti izabrana barem jedna žena, što nije ispoštovano u trećini odbora.

U vodećim strukturama **Platforme za progres**, prije svega Predsjedništvu, zastupljeno je šest žena (od 15 članova_ica), odnosno žene su zastupljene u procentu od 40%. Žene su imenovane na poziciju predsjednice i potpredsjednica Kongresa. Na čelu Nadzornog odbora je žena. Stranka nema glavni odbor. Od ostalih stranaka nismo dobili odgovor.

Sarajevski otvoreni centar je takođe poslao upite strankama o pružanju podrške ljudskim pravima žena i LGBTI osoba. Naš cilj je bio utvrditi koja stranka i njene kandidati_kinje žele raditi na uspostavljanju društva u kojem su svi građani i građanke ravnopravne i dati prostor upravo njima. Dobili smo odgovore samo od nekoliko pojedinaca sa kojima imamo uspostavljenu saradnju kroz Akademiju ravnopravnosti,³⁹ a neki od njih nisu bili kandidati_kinje na lokalnim izborima 2020. godine.

Na pitanje šta je poduzeto kako bi se tokom predizborne kampanje osigurala ravnopravna zastupljenost žena i kada je u pitanju promocija kandidatkinja u predizbornoj kampanji, **Naša stranka** je održala 10 događaja, odnosno edukacija u kojima je sudjelovalo 197 učesnica. U sklopu ovih edukacija učesnice su imale trening iz javnog nastupa, pripremu za predizbornu kampanju, rad na komunikacijskim vještinama, edukaciju iz organizacije i nadležnosti lokalne samouprave, edukaciju iz oblasti političke ideologije, održavanje simulacija rada općinskih/gradskih vijeća i definisanje individualnih programskih ciljeva. Za one kandidatkinje za koje je procijenjena realna mogućnost ulaska u općinska/gradska vijeća uspostavljen je sistem mentorstva. Kroz ovaj sistem pomaže se kandidatkinjama da odrede svoj politički fokus, da izaberu teme kojima žele da se bave, uspostave veze s unutrašnjim strukturama Naše stranke (PR i Odjel za politike i istraživanja) i uvežu se sa različitim društvenim strukturama i odrede putanju svog djelovanja s ciljem postizanja prepoznatljivosti i političke autentičnosti. Sistem mentorstva je vezan i za period koji je nastupio nakon toga, a to je naknadni rad u predstavničkim tijelima. U smislu promocije kandidatkinja Naše stranke organizovan je poseban PR program koji je bio fokusiran na Inicijativu 50%. Pripremani su videoisječci sa kandidatkinjama Naše stranke koji su plasirani putem društvenih mreža, a kao centralna tačka navedenog PR programa ugovoreno je plaćeno medijsko oglašavanje na jednom internet portalu u vidu intervjua za kandidatkinje za gradonačelnice u Tuzli i Zenici, kao i nositeljicu liste u Srebrenici.

Fokus u pripremi predizborne kampanje je bio postići jednaku zastupljenost kandidata

i kandidatkinja u javnom prostoru. Na pamfletima i bilbordima bile su istaknute osobe za koje se na osnovu broja na listi smatra da postoji mogućnost ulaska u općinska/ gradska vijeća. Osim u štampanim materijalima, princip jednake zastupljenosti vidljiv je i u centralnom predizbornom spotu gdje je od 13 učesnica i učesnika spota šest žena, koje su bile direktne kandidatkinje na izborima, šest muškaraca koji su bili kandidati i sedmi muškarac koji je istovremeno i predsjednik stranke i narator spota.

Socijaldemokratska partija BiH je tokom izborne godine skrenula pažnju na problem neravnopravne zastupljenosti žena usvajanjem amandmana na Pravilnik o kriterijima i načinu kandidiranja na lokalnim izborima 2020. Izmijenjena je odredba koja je predviđala da kandidatske liste moraju imati najmanje 40% kandidata manje zastupljenog spola, te se sada predviđa ravnomjerna zastupljenost muškaraca i žena 50–50.

Programska deklaracija SDA garantuje poštivanje rodne ravnopravnosti. Međutim, žene su i dalje podzastupljene u organima stranke. Programska platforma **Naroda i pravde** za lokalne izbore 2020 ne poziva se na princip rodne ravnopravnosti i nediskriminacije.

Mizoginija i seksizam kao dio predizborne kampanje

Izbornim zakonom BiH predviđena su pravila ponašanja u vođenju izborne kampanje koja zabranjuju prikazivanje bilo kojeg kandidata ili kandidatkinje na uvredljiv ili ponižavajući način.⁴⁰

Međutim, izbornu kampanju za lokalne izbore 2020. obilježilo je nekoliko seksističkih ispada. Tako je **kandidat za gradonačelnika Visoko** u gostovanju na jednoj televiziji pokazao nepoštovanje prema kandidatkinji obraćajući joj se riječima “mače moje”, dok je **Nebojša Vukanović** na svojoj web-stranici kandidatkinju za načelnicu Opštine Modriča nazvao “seljančicom Gocom”.

Kada se 21-godišnja Tuzlanka kandidovala za vijećnicu u Gradskom vijeću Tuzla, veliki broj medija je izvještavao o njoj kao o “atraktivnoj instagram blogerici koja ima veliki broj pratilaca”, a njen izgled komentarisali su čak i regionalni mediji koji su je nazvali “političarkom sa najvećim grudima”. **Portal source.ba** je obavio intervju sa ovom kandidatkinjom.⁴¹ U intervjuu su joj postavljena pitanja poput “Hoće li Vam smetati ako ljudi za Vas budu glasali zbog izgleda, a ne zbog ideja koje imate?” i “Ko je za Vas najzgodnija političarka u BiH i postoji li takva?” Kandidatkinja je u svojim odgovorima jasno dala do znanja da takva pitanja nisu primjerena, ali je njen izgled i dalje bio glavni fokus medija kada su izvještavali o njenoj kandidaturi.

Ovakvo seksističko izvještavanje medija jednim dijelom odgovara na pitanje zašto imamo tako malo (uspješnih) žena u politici. No mediji nisu jedini koji odobravaju seksizam i doprinose njegovom opstanku. Tokom izborne kampanje **Socijaldemokratska partija BiH** je objavila listu kandidata_kinja za Skupštinu grada Banja Luka u kojoj nije korišten rodno osjetljiv jezik, te je pored imena kandidatkinja koje imaju djecu dodano i to da su majke. Ovo ne bi bilo sporno da je isto učinjeno kada su u pitanju kandidati koji su također roditelji jer njihova uloga kao oca ne bi smjela biti ništa manja od uloge majke. Na ovaj način je stranka, koja promoviše rodnu ravnopravnost i koja je odlučila

da će oba spola biti jednako zastupljena na izbornim listama, neravnopravno prikazala muškarce i žene, naglašavajući da je uloga majke primarna i najvažnija uloga koju žena može imati i stavljajući u prvi plan karakteristike koje uopšte nisu bitne za nečije političko djelovanje.

Smjernice za djelovanje

Implementirati preporuku UN-ovog Komiteta za eliminaciju diskriminacije nad ženama koja ukazuje na potrebu izmjene Izbornog zakona na način da se kvota za žene kandidatkinje na izbornim listama poveća sa 40% na 50%.

Izmijeniti Zakon o Vijeću ministara, zakone o vladama i ministarskim imenovanjima entiteta i kantona tako da, na način kojim obezbjeđuju učešće konstitutivnih naroda, obezbijede i učešće 40% žena u ovim tijelima.

Političke stranke moraju uključiti princip ravnopravnosti spolova u svoje programske platforme, uključiti žene u organe stranke, te raditi na promociji svojih kandidatkinja tokom izbornih kampanja.

Mediji imaju veliku odgovornost prilikom informisanja javnosti i vrlo je važno da izbjegavaju dodjeljivanje tradicionalnih uloga muškarcima i ženama prilikom kreiranja medijskog sadržaja, kao i da njihovo izvještavanje bude objektivno i fokusirano na precizno informisanje javnosti o relevantnim temama.

RODNO ZASNOVANO NASILJE NAD ŽENAMA I NASILJE U PORODICI

Normativno-pravni okvir

Krivičnim zakonima u BiH predviđa se novčana kazna i kazna zatvora za počinitelje nasilja nad članovima porodice. Međutim, ova oblast uređena je i zakonima o zaštiti od nasilja u porodici koji nasilje u porodici tretiraju kao prekršaj. Krajem 2019. godine Republika Srpska je usvojila Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti od nasilja u porodici RS kojim se konačno nasilje u porodici određuje kao krivično djelo. U FBiH i BD slučajevi nasilja u porodici još uvijek se procesuiraju kao prekršajna djela.

Ništa se nije promijenilo u odnosu na prethodni izvještajni period kada je u pitanju harmonizacija Krivičnog zakona FBiH sa Istanbulskom konvencijom.

U Republici Srpskoj su usvojene izmjene i dopune Krivičnog zakonika RS kojim je izmijenjena definicija članova porodice ili porodične zajednice u kontekstu nasilja u porodici⁴² i na taj način je proširena zaštita i na osobe koje su bile ili su još uvijek u emotivnoj ili intimnoj vezi, a koje nisu nužno dijelile domaćinstvo ili bile u srodstvu.

Institucionalni mehanizmi za borbu protiv nasilja u porodici

Gender centar FBiH je sarađivao sa organizacijama civilnog društva u izradi kantonalnih gender akcionih planova, te su dosad usvojena dva kantonalna gender akciona plana – KGAP Kantona Sarajevo i KGAP Srednjobosanskog kantona. U procesu je zagovaranje za izradu gender akcionih planova u drugim gradovima. Osim kantonalnih gender akcionih planova, zahvaljujući radu Gender centra FBiH usvojeni su i lokalni gender akcioni planovi: Cazin, Banovići, Živinice, Žepče, Zenica, Stari Grad – Sarajevo, Tešanj, Čapljina, Kladanj, dok su za prvi kvartal 2021. validni lokalni gender akcioni planovi za Cazin, Banoviće, Živinice, Žepče, Tešanj, Čaplinu, Novo Sarajevo i Ilidžu. Vlada FBiH se upoznala sa Informacijom o stanju ravnopravnosti spolova tokom i za vrijeme oporavka od krize uzrokovane pandemijom COVID-19, te usvojila prijedlog mjera za unapređenje, radi usaglašavanja sa standardima za ravnopravnost spolova. Napravljen je stručni prijedlog mjera za nadležne federalne i kantonalne institucije, a odnose se na tržište rada, nasilje u porodici i nasilje na osnovu spola, zdravstvene potrebe žena i muškaraca tokom i nakon krize, te jačanje kapaciteta institucija za odgovor na krizne situacije kao rodno odgovorna mjera.

Izrađeno je 10 smjernica sa preporukama za federalna ministarstva za rodno odgovoran pristup smanjenju rizika i otklanjanju posljedica pandemije COVID-19, urađena je Informacija o uticaju pandemije COVID-19 na rad sigurnih kuća; urađena je analiza uticaja pandemije COVID-19 na smještaj u sigurne kuće i pozive na SOS telefon 1265, te upućeni zahtjevi Federalnom ministarstvu rada i socijalne politike u vezi realizacije

odluka Federalnog štaba civilne zaštite po pitanju prijema žrtava nasilja u sigurnu kuću, što je olakšalo proceduru prijema žrtava u sigurnu kuću. Gender centar FBiH je potpisao ugovor o saradnji sa Udruženjem žena "Seka" Goražde za projekat "Unapređenje kapaciteta rada koordinacionog tijela BPK za potrebe privremenog/kriznog smještaja žrtava nasilja u porodici" kojim se pruža stručna podrška do proceduralnog rješavanja slučaja.

Gender centar RS je kroz saradnju sa NVO "Nešto više" organizovao i proveo 12 online radionica za izradu lokalnih gender akcionih planova u četiri grada/opštine Republike Srpske (Rogatica, Han Pijesak, Teslić i Trebinje). Pružena je stručna i savjetodavna podrška radnim grupama za izradu LGAP-a, te nakon što su planovi izrađeni, upućeni su u skupštinsku proceduru na usvajanje, te su na skupštinama i usvojeni. U sklopu saradnje na UNDP-ovom projektu "Žene na izborima" GCRS pruža stručnu i savjetodavnu podršku za izradu LGAP-a u tri grada/opštine Republike Srpske (Laktaši, Bijeljina i Banja Luka). GCRS je pokrenuo izradu još 5 LGAP-a (Gradiška, Srbac, Derвента, Brod i Kotor Varoš), te je nakon imenovanja radnih grupa za izradu LGAP-a održano pet konsultativnih sastanaka sa predstavnicima i radnih grupa koje su u procesu izrade planova. U cilju kreiranja efikasnijih politika kao i odgovora sistema, odnosno nadležnih institucija i organizacija, bilo je potrebno utvrditi kakav je uticaj imala pandemija i mjere donesene u vrijeme pandemije, posebno na rodno zasnovano nasilje. U tu svrhu, GCSR je izradio Metodologiju za procjenu uticaja pandemije i donesenih mjera na rodno zasnovano nasilje. Tokom 2020. godine Gender centar RS je zaprimio devet prijava koje su se odnosile na rodno zasnovano nasilje. U dva slučaja GC RS je proveo postupak, a u ostalim slučajevima se radilo o pružanju pravne pomoći.

Agencija za ravnopravnost spolova BiH je izdala Preporuku poslodavcima i nadležnim organima u vezi ravnopravnosti spolova u radu i zapošljavanju, Preporuku za integrisanje perspektive ravnopravnosti spolova u proces planiranja, donošenja i provođenja odluka, mjera i planova u borbi protiv pandemije COVID-19, javno saopštenje političkim strankama, javnim ličnostima o poštivanju principa ravnopravnosti spolova i uzdržavanja od stereotipa i seksizma u predizbornim kampanjama, otvoreno pismo registrovanim političkim strankama: "Nominujte i promovišite kandidatkinje – to koristi svima", javno saopštenje kojim se oštro osuđuju svi oblici diskriminacije na osnovu spola, a posebno oni koji se tiču seksualnog uznemiravanja i zlostavljanja i dr.

Agencija je u preporukama naglasila da su kapaciteti policije opterećeni za vrijeme pandemije provođenjem mjera sprečavanja širenja pandemije i održavanjem javnog reda i mira, te da je neophodno iznalaženje kapaciteta za neometan i efikasan odgovor policije na prijave nasilja u porodici i rodno zasnovano nasilje, kao i nadzor nad provođenjem izrečenih zaštitnih mjera protiv počinilaca nasilja.

Ministarstvo unutrašnjih poslova RS navodi da digitalizacija posla za vrijeme pandemije nije negativno uticala na njihov rad, te da su policijski službenici bili u mogućnosti blagovremeno odgovoriti na sve prijave nasilja u porodici i rodno zasnovanog nasilja. Prema njihovim podacima, u periodu od marta 2020. do 31. januara 2021. zaprimljeno je ukupno 1011 prijava nasilja u porodici, od čega 684 za krivična djela, i 139 za prekršaje, a za 188 slučajeva podneseni su izvještaji nadležnim okružnim javnim tužilaštvima, u skladu sa Zakonom o zaštiti od nasilja u porodici RS. Najčešći odnos izvršioca i žrtve nasilja je suprug–supruga (502), vanbračni partner–partnerka (108), sin–otac (102), sin–majka (97), otac–sin (95) i otac–kćer (77).

Prema odgovorima **ministarstava unutrašnjih poslova kantona u FBiH** najveći problem je bio manjak kapaciteta zbog povećanog broja službenika_ca oboljelih od Covid-19, te obaveza pridržavanja epidemioloških mjera, no to nije uticalo na mogućnost blagovremenog reagovanja na prijave nasilja u porodici i rodno zasnovanog nasilja.

Pandemija je uticala i na **rad centara za socijalni rad**, a najveći problem je predstavljala mjera ograničenja kretanja uslijed koje nisu mogli imati direktan kontakt sa žrtvama nasilja i vršiti kućne posjete zbog opasnosti od zaraze. Komunikacija je većinom svedena na telefonski kontakt, no centri za socijalni rad su izlazili na teren unatoč riziku od zaraze ukoliko je to situacija zahtijevala, dok su nakon lockdowna izlazili na teren uz pridržavanje svih epidemioloških mjera.

Položaj i rad sigurnih kuća

Za potrebe izrade Narandžastog izvještaja kontaktirali smo i **sigurne kuće** koje su u kontekstu zaštite žrtava nasilja u porodici i rodno zasnovanog nasilja snosile najveći teret, s obzirom da je i prije pandemije finansiranje sigurnih kuća predstavljalo jedan od najvećih problema sa kojim se susreću. Tokom pandemije dodatni finansijski teret je pao na sigurne kuće jer je bilo neophodno obezbijediti dezinfekcijska sredstva i drugu opremu potrebnu za poštovanje epidemioloških mjera.

Iz sigurne kuće **“Žene sa Une” Bihać** navode da su najveći problem imale na početku pandemije. Uspostavljanje procedure za prijem u sigurnu kuću je predstavljalo izazov jer je bilo neophodno opremiti sobe za izolaciju novih korisnica, obezbijediti opremu za online praćenje nastave i omogućiti primjenu svih mjera prevencije i zaštite od zaraze virusom, naročito zbog toga što se više korisnica služi istom kupaonicom i sanitarnim čvorom. Na početku pandemije nije zabilježen veći broj prijema u sigurnu kuću što je omogućilo izvršavanje priprema i prevazilaženje prepreka. Rad sigurnih kuća nije bio doveden u pitanje, a osoblje je ozbiljno pristupilo situaciji i vodilo računa o svim korisnicama. Prije upućivanja u sigurnu kuću, centri za socijalni rad su upućivali žrtve u nadležni dom zdravlja kako bi prošle trijažu. Za prijem novih korisnica obezbijeđena je soba za izolaciju u kojoj su obavezne provesti 14 dana. Sve zaposlenice i korisnice su nosile maske, te su svakodnevno mjerile temperaturu. Sredstva namijenjena za finansiranje sigurnih kuća nisu u potpunosti realizirana u 2020. godini tako da je rad sigurne kuće u Bihaću bio otežan.

Sigma kuća “Budućnost” Modriča suočavala se sa sličnim problemima, i najveći izazovi su postojali u pogledu organizacije prilikom ulaska u sigurnu kuću kako bi se spriječila zaraza od virusa. Najveći problem je bio nedostatak izolatorija u koji bi smjestili žrtve kojima je određena izolacija. Osoblje sigurne kuće je riješilo taj problem preuređivanjem jedne prostorije koja ima zaseban ulaz, ali je to samo privremeno rješenje. Od početka pandemije do kraja godine zabilježili su 1824 poziva žena žrtava nasilja u porodici na SOS telefon.

Iz **Fondacije lokalne demokratije** navode da su u trenutku izbijanja pandemije imali na smještaju 27 žrtava nasilja što predstavlja popunjenost kapaciteta u procentu od 80%. Zbog epidemioloških mjera, koje su zahtijevale i izolaciju pojedinih osoba i držanje distance, bili su primorani obustaviti prijem novih korisnica od 11. marta 2020. godine.

To je i najteža situacija koju su imali jer bi prijem novih korisnica zahtijevao i njihovu izolaciju u periodu od dvije sedmice, a sigurna kuća ne raspolaže prostorijama koje bi se mogle iskoristiti za te potrebe. Od 26. maja 2020. ovaj problem je riješen tako što su, zahvaljujući podršci Njemačke ambasade, opremili dvije sobe za izolatorij, a sporazum sa Domom zdravlja KS im je omogućio testiranje novih korisnica na koronavirus nakon njihovog smještaja u sigurnu kuću. Sve korisnice sigurne kuće su ostale bez posla tokom prvog lockdowna što je otežalo njihovo osamostaljivanje i mogućnost napuštanja sigurne kuće, a na smještaju je bilo i osmero djece za koje je sigurna kuća morala obezbijediti sredstava za pohađanje online nastave. Pojačan je psihološki rad za sve žene i djecu i uvedeni su dodatni radno okupacioni i rekreativni tretmani.

“Udružene žene” Banja Luka navode da rad sigurne kuće tokom pandemije nije bio ugrožen, ali jeste bio otežan. Korisnice nisu mogle da imaju direktan kontakt sa članovima svojih primarnih porodica, kao ni sa osobama od značaja iz svoje socijalne mreže, što je dodatno uticalo na njihovo funkcionisanje. Jedini kontakt koji se mogao ostvarivati za vrijeme trajanja pandemije jeste telefonskim putem, ali to nije dovoljno s obzirom da korisnice za vrijeme boravka u sigurnoj kući trebaju i dodatnu empatiju, bliskost i direktnu podršku koja je od izuzetne važnosti za njihov oporavak. Korisnice u sigurnoj kući su imale pojačanu potrebu za razgovorima i za psihosocijalnom podrškom, kao i za osnaživanjem u različitim životnim pravcima. Zbog izolacije je kod korisnica dolazilo do pada samopoštovanja i samopouzdanja, kao i do pada motivacije, te je bilo potrebno uložiti dodatne napore da se usmjere na pozitivne ishode u narednom periodu. Pojedine korisnice su ostajale bez posla, te se kod njih javljao strah da bi mogle izgubiti starateljstvo nad djecom, jer neće imati od čega da ih izdržavaju. Svi kontrolni pregledi i procedure u nadležnim centrima za socijalni rad, tužilaštvima i sudovima su bile odložene do prestanka trajanja mjere. Sigurna kuća je kontinuirano pružala podršku i savjet korisnicama, no pandemija je uticala na samopouzdanje i osamostaljivanje žrtava nasilja.

Sigurna kuća “Vive žene” Tuzla borila se sa sličnim problemima – kako osigurati dodatni prostor i pomoć žrtvama nasilja zbog nedostatka sredstava, nedoumice u pogledu procedura o smještaju i radu organizacija pri kojima su osnovane sigurne kuće. Rad sigurne kuće je bio doveden u pitanje zbog nedostatka smještajnih kapaciteta za osobe koje su morale biti smještene u izolaciju. Procedure testiranja su bile jako spore, a sigurna kuća nije raspolagala sobom u kojoj bi osoba mogla boraviti dok čeka rezultate testiranja. Finansijska sredstva nisu uplaćena na vrijeme, a broj zahtjeva za smještajem se povećavao, i to višečlanih porodica. UG Vive žene su obezbijedile prostor za izolaciju, međutim taj prostor nije u potpunosti zadovoljavajući. Dvije sobe koje se koriste za izolaciju nalaze se u istom prostoru i koriste isto kupatilo, stoga postoji realan rizik da se virus prenese sa jedne osobe na drugu.

Naziv sigurne kuće	Broj osoba smještenih u sigurne kuće za period mart 2020 – januar 2021.
Žene sa Une Bihać	61
Budućnost Modriča	25
Fondacija lokalne demokratije	90 tokom 2020. i 23 od početka 2021.
Udružene žene Banja Luka	54
Vive žene Tuzla	86

Tabela 9: Broj osoba smještenih u sigurne kuće u periodu mart 2020 – januar 2021. godine

Prema podacima Agencije za ravnopravnost spolova za period od početka marta 2020. do januara 2021. godine, ukupno **679 žrtava nasilja u porodici i rodno zasnovanog nasilja smješteno je u sigurne kuće u Bosni i Hercegovini.**

Mizogino nasilje

Svakodnevno svjedočimo mizoginim izjavama javnih ličnosti, senzacionalističkom izvještavanju medija kojim se odgovornost za pretrpljeno nasilje prebacuje na žrtvu, a ne na počinitelja. U izvještavanju, koje bi trebalo da ima za cilj informisanje javnosti i kritikovanje rada političkih aktera_ki, koristi se seksistički jezik koji nema nikakvu drugu funkciju osim prikazivanja osobe na uvredljiv, ponižavajući i omalovažavajući način.

U januaru 2021. godine **zenički portal 072info** objavio je članak o vijećnici u Gradskom vijeću Zenica tendencioznog naslova "Pogledajte 'prljavi' ples vijećnice Tufekčić". Njime se insinuiira da se radi o videu nemoralnog sadržaja. U samom tekstu nije bilo nikakvog kritičkog osvrta na njen politički angažman, već se navodi da bi vijećnica mogla u budućnosti da se bavi plesom ukoliko odustane od politike. Povodom ovog članka podnesena je žalba Vijeću za štampu, no žalba je odbijena uz obrazloženje da je gospođa Tufekčić javna ličnost te da zbog toga mora biti spremna na veći upliv javnosti u njen privatni život.

Početkom maja 2021. godine novinar Ozren Kebo objavljuje članak kojim kritikuje intervju Senada Hadžifejzovića sa predsjednikom Srbije, Aleksandrom Vučićem. U tekstu se osvrnuo na brojne nedostatke pomenutog intervjua. Nakon što je takva kritika došla do novinara Face televizije, **Senad Hadžifejzović javno naziva svog kritičara novinarkom Ozrenkom**. Izgovarajući njegovo ime u ženskom rodu koristi žene kao uporedno sredstvo za ponižavanje te poručuje da je zapravo sramotno biti žena.

Kraj 2020. godine obilježili su slučajevi, još uvijek aktuelni, silovanja o kojima su progovorile srbijanske glumice, inspirišući tako i ostale žrtve nasilja da progovore o onome što su preživjele. U BiH je formirana **Facebook stranica Nisam tražila** koja je u rekordnom vremenu okupila oko 40.000 ljudi. Stranica je poslužila kao sigurna platforma za osobe koje su doživjele silovanje ili bilo koji drugi vid seksualnog nasilja. Iznenadjujuće veliki broj osoba anonimno je podijelio svoje doživljaje, a mnoge su tek nakon čitanja drugih ispovijesti osvijestile da su zapravo bile žrtve silovanja ili seksualnog uznemiravanja. Ispovijesti žrtava su skrenule pažnju na probleme sa kojima se žene svakodnevno suočavaju. Tako je Kanton Sarajevo pristupio izradi Protokola o postupanju u slučaju seksualnog uznemiravanja i nasilja u organima uprave, javnim preduzećima, javnim ustanovama i pravnim licima čiji je osnivač Kanton Sarajevo.

Femicid

Femicid podrazumijeva ubistvo ženske osobe koje je motivirano mržnjom prema ženama. Ono nije prepoznato kao posebno krivično djelo u bh. krivičnim zakonima.

Femicid je česta pojava u mnogim društvima, kojima je zajednička karakteristika neravnopravnost – patrijarhalno društvo u kojem dominiraju muškarci, a nasilje nad ženama je uobičajeno jer vlada mišljenje da žena treba da bude podređena muškarcu.

Sudovi femicid kvalificiraju kao nasilje u porodici, a ne kao teško ubistvo,⁴³ što je protivno članu 46. Istanbulske konvencije⁴⁴ prema kojem je država dužna da preduzme neophodne mjere kako bi se određene okolnosti uzele kao otežavajuće prilikom odmjerenja kazne za pojedina krivična djela. Nažalost, praksa pokazuje da sudovi postupaju upravo suprotno, odnosno prilikom odmjerenja kazne za slučajeve silovanja ili drugih oblika seksualnog nasilja, porodični status počinitelja uzimaju kao olakšavajuću okolnost.

Prema podacima do kojih je došla Agencija za ravnopravnost spolova BiH, koja je prikupljala podatke od pravosudnih institucija i nevladinih organizacija, **u prošloj godini u BiH je ubijeno 12 žena, a od 2015. do danas ubijeno je ukupno 56 žena**, ali se ta ubistva ne tretiraju kao femicid.⁴⁵ “U slučajevima femicida kojima smo u BiH svjedočili prošle godine, nije se radilo o muškarcima koji su bili spremni da počine neku drugu vrstu nasilnih krivičnih djela, već o muškarcima koji su osjećali da gube svoju rodnu ulogu, odnosno moć. Kada stavimo femicid u kontekst rodni uloga, ne iznenađuje da poslije ubistva često slijedi i samoubistvo. Upravo su ti štetni rodni stereotipi o ulogama žena i muškaraca u našem društvu osnovni uzrok femicida, ali i drugih oblika nasilja nad ženama, što potvrđuje i Istanbulska konvencija. Poražavajuće je saznati da je često kod slučajeva femicida čitava okolina bila svjesna nasilja ali nije reagovala, što zbog tolerancije na nasilje u porodici, što zbog nepovjerenja u rad institucija, ali nekad i zbog straha od odmazde ako se sazna da su baš oni prijavili nasilje”, ističe Kadribašić.⁴⁶

Smjernice za djelovanje

Izmijeniti zakone o zaštiti od nasilja u porodici u FBiH i BD BiH na način da se nasilje u porodici tretira kao krivično djelo, a ne kao prekršaj.

Osigurati finansijska sredstva za sigurne kuće u BiH, naročito u uslovima pandemije s obzirom da važeće epidemiološke mjere iziskuju mnogo veće troškove zbog čega se može dovesti u pitanje rad sigurnih kuća.

Uskladiti krivične zakone u BiH sa Istanbulskom konvencijom kako bi se adekvatno definisali slučajevi seksualnog nasilja, seksualnog uznemiravanja, psihičkog nasilja, femicida i drugih krivičnih djela motivisanih rodom i spolom žrtve.

Izbjegavati mizogini i seksistički govor prilikom izrade medijskih sadržaja, te adekvatno sankcionisati medije koji se njime služe.

Kriminalizirati seksistički i mizogini govor mržnje, te pozivanje na rodno zasnovano nasilje i njegovo izazivanje.

AUTORICE I UREDNICA

Autorice

Amina Dizdar (Sarajevo, 1992) diplomirala je na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu 2018. godine. Pridružila se timu Sarajevskog otvorenog centra kao volonterka u martu iste godine, i to na programu Ljudska prava LGBTI osoba, zatim kao programska asistentkinja na pitanjima EU integracija, a trenutno je zaposlena kao koordinatorica programa na programu Prava žena.

Kontakt: amina@soc.ba

Delila Hasanbegović (Sarajevo, 1991) koordinatorica je programa u Sarajevskom otvorenom centru. Bavi se zagovaranjem za adekvatan pristup trans osoba zdravstvenoj zaštiti i pravnoj promjeni spola u Bosni i Hercegovini te koordiniranjem aktivnosti edukacije i senzibilizacije medicinskih stručnjaka_inja i zdravstvenih radnika_ca o ljudskim pravima i potrebama trans osoba u procesu tranzicije, te pružanja inkluzivne psihosocijalne podrške i usluga zaštite mentalnog zdravlja LGBTI osoba. Također, koordinira zagovaranje za ravnopravnost spolova u području radnih odnosa i na tržištu rada, kao i za seksualna i reproduktivna prava. Diplomirala je pravo, a trenutno završava master studij prava na Univerzitetu u Sarajevu.

Kontakt: delila@soc.ba

Urednica

Emina Bošnjak (Zenica, 1983) direktorica je Sarajevskog otvorenog centra, feministkinja i aktivistkinja. Radi na upravljanju organizacije, godišnjem narativnom i finansijskom izvještaju organizacije, pripremi i izvršavanju državnih i međunarodnih akcija zagovaranja te produkciji godišnjih izvještaja o ženskim i LGBTI ljudskim pravima. Emina je aktivna i na polju izgradnje kapaciteta organizacija civilnog društva u BiH za rad na ljudskim pravima LGBTI osoba.

Kontakt: emina@soc.ba

O SARAJEVSKOM OTVORENOM CENTRU

Sarajevski otvoreni centar (SOC) radi na unapređivanju ljudskih prava, posebno položaja i ljudskih prava LGBTI osoba i žena u Bosni i Hercegovini, i to interpretacijom, predstavljanjem i zastupanjem autentičnih iskustava osoba koje trpe kršenja ljudskih prava i neravnopravan položaj te zagovaranjem pravnih, političkih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih promjena u svim oblastima života.

Ovdje ćemo istaći samo neka postignuća koja se odnose na ravnopravnost LGBTI osoba i žena. Pored psihosocijalnog i pravnog savjetovanja, nastavili smo voditi jedini LGBTI medij u državi – portal www.lgbti.ba. Organizovali smo treninge: za policiju, tužilaštva i sudove, sa fokusom na teme zločina iz mržnje, govora mržnje i primjene antidiskriminacionog prava; za medicinske stručnjake, stručnjakinje i zdravstvene radnike i radnice, sa fokusom na trans-specifičnu i trans-inkluzivnu prilagodbu spola; za LGBTIQ zajednicu.

Intenzivno smo radili na stvaranju lokalne institucionalne mreže podrške LGBTI osobama u Kantonu Sarajevo, unapređenju regulacije biomedicinski potpomognute oplodnje u Federaciji BiH, pravima radnica u vezi sa diskriminacijom na osnovu spola i porodijskog odsustva, uvođenju rodno senzitivnog jezika u parlamente i univerzitete, usvajanju i implementaciji kantonalnih gender akcionih planova, ali i podizanju svijesti o rodno zasnovanom nasilju u BiH. Tokom proteklih godina, nekoliko naših zakonodavnih i policy inicijativa ušlo je u vladinu ili parlamentarnu proceduru. Naš zagovarački fokus usmjerili smo na pitanja politika za ravnopravnost žena i LGBTI osoba u BiH, na pitanja reproduktivnih prava žena i muškaraca, roditeljstva u kontekstu usklađivanja privatnog i poslovnog segmenta života, slobode okupljanja LGBTI osoba i unapređivanja institucionalnog okvira za zaštitu od nasilja i diskriminacije, te namjeravamo da nastavimo rad na pitanjima koja se tiču transrodnih osoba, interspolnih osoba, istospolnih zajednica, njihove društvene inkluzije, ali i položaja LGBTI osoba u obrazovanju, zdravlju, radu i zapošljavanju. Tokom proteklih godina provodili smo i medijske kampanje, koje su dosegle preko milion bh. građana i građanki, a organizovali smo i LGBTI filmski festival Merlinka koji od 2021. godine postaje lokalni festival Kvirhana, u saradnji sa Tuzlanskim otvorenim centrom.

Više o našem radu možete pronaći na www.soc.ba.

Ova publikacija izlazi u okviru edicije Ljudska prava koju objavljuje Sarajevski otvoreni centar.

ANEKS I

UPITNIK

1. Koja je Vaša starosna dob?

18 – 24
25 – 35
36 – 50
51 – 65
66 –

2. Odaberite mjesto stanovanja

Federacija Bosne i Hercegovine
Unsko-sanski kanton
Posavski kanton
Tuzlanski kanton
Zeničko-dobojski kanton
Bosansko-podrinjski kanton
Srednjobosanski kanton
Hercegovačko-neretvanski kanton
Zapadno-hercegovački kanton
Kanton Sarajevo
Kanton 10
Republika Srpska
Brčko distrikt Bosne i Hercegovine

3. Navedite najviši završeni stepen obrazovanja

Bez ikakvog obrazovanja ili nepotpuno osnovno obrazovanje
Osnovna škola
Srednja škola
Specijalizacija poslije srednje škole, viša škola i prvi stepen fakulteta
Fakultet, akademija, univerzitet
Postdiplomski studij
Doktorski studij

4. Da li pripadate nekoj od navedenih skupina? (moguće je izabrati više odgovora)

Samostalna roditeljka
Osoba s invaliditetom
Romkinja
LGBTIQ osoba

Ne
Ne želim odgovoriti
Drugo

Ako smatrate da pripadate nekoj drugoj osjetljivoj skupini, navesti o kojoj skupini je riječ.

5. Kakav je Vaš radnopravni status?

Zaposlena na puno radno vrijeme.
Zaposlena na manje od punog radnog vremena.
Nezaposlena – tražim posao.
Nezaposlena – ne tražim posao.
Nezaposlena, ali obavljam neformalno posao od kojeg ostvarujem prihode.
Studentica.
Penzionerka.
Drugo. Navesti:

6. Da li je vanredna situacija Covid-19 uticala na Vaše dalje stručno usavršavanje i/ili karijerno napredovanje?

Da.
Ne. (preći na pitanje br. 8)
Nije primjenljivo. (preći na pitanje br. 8)

7. Na koji način je vanredna situacija uticala na Vaše stručno usavršavanje i/ili karijerno napredovanje?

Na koji način ste tokom 2020. godine obavljali svoje radne zadatke?
Na isti način kao i ranije.
Radila sam online ("rad od kuće").
Radila sam kombinirano (i na radnom mjestu i online/"od kuće").
Nije primjenljivo.

8. Da li je zbog vrste posla vaše zdravlje radi pandemije Covid-19 tokom 2020. godine bilo posebno ugroženo?

Da.
Ne.
Ne znam.
Nije primjenljivo.

9. Da li vam se radno vrijeme tokom 2020. godine promijenilo radi vanrednog stanja Covid-19?

Da, u prosjeku sam radila više sati sedmično.
Da, u prosjeku sam radila sam manje sati sedmično.
Broj radnih sati tokom sedmice u prosjeku je ostao isti kao i ranije.
Nije primjenljivo.

10. Da li ste tokom 2020. godine doživjeli seksualno uznemiravanje na radnom mjestu (na primjer, sa seksualnim konotacijama, neželjeni komentari, šale, ponude dodiri...)?

Da, jednom.
Da, više puta.
Ne. (preći na pitanje br. 15)
Nije primjenljivo. (preći na pitanje br. 15)

11. Da li ste prijavili seksualno uznemiravanje?

Da.

Ne. (preći na pitanje 14)

12. Kome ste prijavili seksualno uznemiravanje?

13. Kakvi su bili ishodi vaše prijave?

14. Iz kojeg razloga niste prijavili seksualno uznemiravanje?

15. Odaberite tip Vašeg domaćinstva:

Živim sama

Bračni ili vanbračni par bez djece

Bračni ili vanbračni par sa jednim djetetom

Bračni ili vanbračni par sa dvoje djece

Bračni ili vanbračni par sa troje ili više djece

Samostalni roditelj/ka

Samostalni roditelj/ka i drugi srodnici/e

Drugi tipovi domaćinstva. Navesti tip domaćinstva:

16. Kako biste generalno (na skali od 1 do 5) ocijenili finansijsku situaciju vašeg domaćinstva?

1 – veoma loša.

2 – loša.

3 – ni dobra, ni loša.

4 – dobra.

5 – veoma dobra.

17. Da li se Vaša opšta finansijska situacija domaćinstva pogoršala u periodu nakon izbijanja vanrednog stanja Covid-19?

Da, ekonomska situacija mog domaćinstva značajno se pogoršala.

Da, ekonomska situacija mog domaćinstva neznatno se pogoršala.

Ne, ekonomska situacija mog domaćinstva se neznatno se poboljšala.

Ne, ekonomska situacija mog domaćinstva se značajno poboljšala.

Ne, ekonomska situacija mog domaćinstva ostala je ista. (preći na pitanje 19)

18. Šta je primarno uticalo na pogoršanje finansijske situacije vaše porodice?

19. Da li su se Vama lično smanjila primanja od proglašenja vanrednog stanja do kraja 2020. godine?

Da, značajno.

Da, neznatno.

Ne, moja primanja su ostala ista.

Ne, moja primanja su se neznatno povećala.

Ne, moja primanja su se značajno povećala.

Nije primjenljivo.

20. Kako biste ocijenili napetosti/tenzije u Vašem domaćinstvu nakon proglašenja vanredne situacije?

Puno manje napetosti nego prije.

Nešto manje napetosti nego prije.

Otprilike jednaka situacija kao i ranije.

Nešto više napetosti nego prije.
Puno više napetosti nego prije.
Nije primjenljivo.

21. Do marta 2020. godine, koliko ste prosječno dnevno provodili vremena u obavljanju kućnih poslova?

Manje od jednog sata.
1 - 2 sata.
2 - 4 sata.
5 i više sati.

22. Da li se prosječno vrijeme koje provedete u obavljanju kućnih poslova povećalo od početka marta do kraja 2020. godine?

Ne.
Neznatno se povećalo.
Povećalo se.
Značajno se povećalo.

23. Ko je do marta 2020. godine obavljao većinu kućnih poslova u vašem domaćinstvu?

Ja sam obavljala većinu kućnih poslova.
Moj partner/ica je obavljao većinu kućnih poslova.
Neko drugi je obavljao većinu kućnih poslova bez materijalne naknade.
Netko drugi je obavljao većinu kućnih poslova uz materijalnu naknadu.
Svi članovi/ce domaćinstva učestvuju u obavljanju kućnih poslova.

24. Postoji li u Vašem domaćinstvu podjela na muške i ženske poslove?

Da.
Djelimično.
Ne. (pređite na pitanje br. 26).

25. Navedite po dva primjera za tipične:

ženske poslove u Vašem domaćinstvu
muške poslove u Vašem domaćinstvu

26. Da li smatrate da je podjela na muške i ženske poslove pravedna?

Da.
Ne.
Djelimično.

27. Ko generalno preuzima brigu o djeci?

Sve ili veći dio brige o djeci radim sama.
Ravnopravno s partnerom dijelim poslove.
Partner/ica preuzima veći dio brige o djeci.
Veći dio posla besplatno preuzima neko drugi (na primjer, član/ica porodice).
Veći dio posla uz materijalnu naknadu preuzima neko drugi.
Nije primjenljivo.

28. Da li se obim vaših obaveza u pogledu brige o djeci promijenio nakon izbijanja vanrednog

stanja u martu 2020. godine?

Da.

Ne. (idite na pitanje 30)

29. Šta je primarno uticalo na promjenu obima vaših obaveza u pogledu brige o djeci nakon izbijanja vanrednog stanja?**30. Da li ste tokom 2020. godine brinuli o nekom starijem ili bolesnom članu/ici domaćinstva ili porodice?**

Da.

Ne.

31. Da li ste u tome imali pomoć neke druge osobe?

Ne.

Da.

Partnera/ice.

Neke druge osobe bez materijalne naknade.

Neke druge osobe uz materijalnu naknadu.

32. Kako najčešće provodite svoje slobodno vrijeme?

Obavljajući kućne poslove.

Brinući o drugim članovima/cama porodice.

Hobi.

Sport i rekreacija.

Zabava.

Uopšte nemam slobodnog vremena.

Drugo. Navesti:

33. Koliko vremena (prosječno) dnevno imate za razonodu?

Manje od jednog sata.

Jedan sat.

Dva sata.

Tri.

Više od tri sata.

34. Prije marta 2020. godine, ko je najčešće kontrolisao i donosio odluke o potrošnji domaćinstva?

U potpunosti ili velikim dijelom samostalno sam donosila takve odluke.

Moj bračni/vanbračni partner u potpunosti ili velikim dijelom samostalno je donosio takve odluke.

Moj bračni/vanbračni partner i ja smo imali jednaku kontrolu u odnosu na sva ili većinu pitanja o potrošnji.

Moj bračni/vanbračni partner i ja imamo prilično jasno definisana pitanja o kojima odlučuje ja, a o kojima on.

Netko drugi je imao najviše nadzora.

35. Da li se nakon izbijanja vanrednog stanja promijenila Vaša uloga o donošenju odluka o potrošnji domaćinstva?

Ne.

Da, mogla sam više da učestvujem u donošenju takvih odluka.

Da, manje sam učestvovala u donošenju takvih odluka.

36. Da li ste tokom 2020. godine bili izloženi nekom obliku nasilja?

Ne. (idite na kraj ankete)

Da, jednom.

Da, povremeno.

Da, svakodnevno.

37. O kojem obliku nasilja je riječ?

Fizičko

Psihičko

Ekonomsko

Seksualno

Kombinacija ovih oblika

Drugo

38. Od strane koga ste bili izloženi nasilju?

Bračnog partnera/ice.

Vanbračnog partnera/ice.

Partnera/ice.

Nepoznate osobe.

Drugo. (navesti)

39. Da li je uvođenje privremenih mjera uticalo na pojavu ili intenzitet nasilja koje ste preživjeli?

Da.

Ne. (idite na pitanje 41)

40. Na koji način su privremene mjere uticale na pojavu ili intenzitet proživljenog nasilja?

Da li ste prijavili nasilje?

Da (idite na pitanje 43)

Ne (idite na pitanje 45)

41. Koji su razlozi neprijavlivanja?

42. Kome ste prijavili nasilje?

43. Da li ste zadovoljni aktivnostima koje su poduzete nakon prijave nasilje?

44. Imate li neke druge komentare o uticaju pandemije Covid-19 na vaš svakodnevni život?

Komentar:

REFERENCE

- 1 Prema Zakonu o radu Republike Srpske iz 2018. godine, roditelji djeteta mogu se sporazumjeti da odsustvo, nakon isteka 60 dana od dana rođenja djeteta, umjesto majke nastavi da koristi zaposleni otac djeteta.
- 2 Nekvalificirani radnik (osnovno obrazovanje)
- 3 Polukvalificirani radnik (niže obrazovanje)
- 4 KV radnik (srednje stručno obrazovanje i osposobljavanje - trogodišnja srednja škola)
- 5 Srednjoškolsko obrazovanje
- 6 Visokokvalificirani radnik
- 7 Visoko obrazovanje (prvi ciklus visokog obrazovanja - prvostupnik ili matura)
- 8 Sveučilišna diploma (drugi ciklus visokog obrazovanja - Master)
- 9 Hasanagić, Snježana; Papović, Maja (2020). Uticaj rodne podjele porodičnih i kućanskih poslova na profesionalni život zaposlenih žena u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, dostupno na: <https://arsbih.gov.ba/project/istrazivanje-uticaj-rodne-podjele-porodicnih-i-kucanskih-poslova-na-profesionalni-zivot-zaposlenih-zena-u-bosni-i-hercegovini/>
- 10 Hasanagić, Snježana; Papović, Maja (2020). Uticaj rodne podjele porodičnih i kućanskih poslova na profesionalni život zaposlenih žena u Bosni i Hercegovini. Ibid., str. 16.
- 11 Ibid., str. 34.
- 12 Ibid., str. 13.
- 13 Više dostupno na: <https://soc.ba/negativni-efekti-izmjena-zakona-o-radu-fbih-najvise-ce-pogoditi-ranjive-kategorije/>
- 14 Agencija za ravnopravnost spolova BiH je u maju 2020. godine objavila Preporuke za integrisanje perspektive ravnopravnosti spolova u borbi protiv pandemije Covid-19, pri čemu je dosta informacija prikupljeno od NVO-a.
- 15 Službene novine Federacije BiH, broj 59/18.
- 16 Službene novine Federacije BiH, broj 59/18.
- 17 Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine (2021). Ljudska prava u oblasti seksualnog i reproduktivnog zdravlja u Bosni i Hercegovini (Završni izvještaj). Sarajevo: Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine, Populacijski fond Ujedinjenih naroda BiH (UNFPA), proMENTE socijalna istraživanja, dostupno na: <https://ba.unfpa.org/en/publications/inquiry-sexual-and-reproductive-health-and-reproductive-rights-bosnia-and-herzegovina>, str. 28.
- 18 Kontaktirane su sljedeće zdravstvene ustanove: Univerzitetski klinički centar Sarajevo, Univerzitetski klinički centar Tuzla, Univerzitetski klinički centar Republike Srpske, Sveučilišna klinička bolnica Mostar, Univerzitetska bolnica Foča, Zdravstveni centar Brčko, Opća bolnica Sarajevo, Kantonalna bolnica Zenica, Poliklinika Sara-Vita – Sarajevo, IVF Centar Balić – Tuzla, Plava poliklinika – Tuzla i Sarajevo, Bolnica Jelena – Banja Luka, Nova Medic – Bijeljina, Arbor Vitae – Mostar.
- 19 Odgovorili su: Univerzitetski klinički centar Tuzla, Sveučilišna klinička bolnica Mostar, Univerzitetska bolnica Foča, Zdravstveni centar Brčko, Kantonalna bolnica Zenica i Poliklinika Sara-Vita.
- 20 Zavod zdravstvenog osiguranja Unsko-sanskog kantona i Zavod zdravstvenog osiguranja Kantona 10 nisu odgovorili.
- 21 Za više informacija o broju pokušaja i iznosima koji se finansiraju iz sredstava pojedinih kantonalnih zavoda zdravstvenog osiguranja, pogledati prethodni Narandžasti izvještaj 2019.
- 22 Kantonalna bolnica Zenica, Zdravstveni centar Brčko
- 23 SKB Mostar
- 24 Tokom marta, aprila i prve polovine maja 2020, usljed pandemije Covid-19, obustavljen je rad na procedurama BMPO.
- 25 U Federaciji BiH dostupan je oralni kontraceptiv ATC:G03AA12, generičkog naziva drospirenon + etinilestradiol, u obliku film tableta.
- 26 Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine (2021). Ljudska prava u oblasti seksualnog i reproduktivnog zdravlja u Bosni i Hercegovini (Završni izvještaj). Ibid., str. 10. i 11.
- 27 Ibid., str. 11.
- 28 Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine (2021). Ljudska prava u oblasti seksualnog i reproduktivnog zdravlja u Bosni i Hercegovini (Završni izvještaj), ibid., str. 18.Ž
- 29 UKC Sarajevo, UKC Tuzla – Klinika za ginekologiju i akušerstvo, UKC Republike Srpske
- 30 U cjenovniku privatne Poliklinike Sara-Vita stoji da je cijena prekida trudnoće manualnom aspiracijom u lokalnoj anesteziji 250 KM, a cijena prekida trudnoće u općoj anesteziji (do 8. tjedna trudnoće) 400 KM. Prekid trudnoće abortivnom pilulom košta 200 KM, dok u sedacijskoj anesteziji košta 310 KM.
- 31 Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine (2021). Ljudska prava u oblasti seksualnog i reproduktivnog zdravlja u Bosni i Hercegovini (Završni izvještaj). Ibid., str. 15. i 16.
- 32 Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine (2021). Ibid., str. 8.
- 33 Ibid., str. 6. i 7.
- 34 Sarajevo, Mostar, Tuzla, Banja Luka, Bijeljina, Livno i Brčko
- 35 Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine (2021). Ljudska prava u oblasti seksualnog i reproduktivnog zdravlja u Bosni i Hercegovini (Završni izvještaj). Ibid., str. 17.
- 36 Kako odgovara Kantonalna bolnica Zenica na upit SOC-a, u Zeničko-dobojskom kantonu se planira raditi i skrining karcinoma cerviksa u okviru koga će se raditi organizirano PCR testiranje na HPV.
- 37 Kalinić, Jelena (16.01.2020.), Vakcine protiv raka: HPV vakcine, dostupno na: <https://vakcine.ba/vrste-vakcina/vakcine-protiv-raka-hpv-vakcine/>
- 38 Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine (2021). Ljudska prava u oblasti seksualnog i reproduktivnog zdravlja u Bosni i Hercegovini (Završni izvještaj). Ibid., str. 18.
- 39 Član 20, stav (1) Zakona o ravnopravnosti spolova BiH
- 40 Član 32, stav (2) Zakona o ravnopravnosti spolova BiH
- 41 Zaključne napomene o Šestom periodičnom izvještaju Bosne i Hercegovine, Odbor za ukidanje diskriminacije žena, novembar 2019. godine
- 42 Navedeni podaci su dobiveni od Centralne izborne komisije BiH
- 43 https://www.izbori.ba/Documents/Lokalni_izbori_2020/Ostalo/Kandidatske_liste_2020_15_9.pdf
- 44 <https://soc.ba/ako-nastavimo-ovim-tempom-i-intenzitetom-do-2060-godine-bismo-mogli-imati-minimalno-40-zena-u-vlasti-u->

bosni-i-hercegovini/#_ftn3

45 https://www.izbori.ba/Rezultati_izbora/?resId=27&langId=3#/8/195/0

46 Edukativni program Sarajevskog otvorenog centra. Više info na: <https://soc.ba/programi/gender/obrazovanje/akademija-ravnopravnosti/>

47 Izborni zakon BiH, član 7.2, stav (2)

48 <https://source.ba/mobile/clanak/Admir/543814>

49 Krivični zakonik RS, član 190, stav (6)

50 <https://www.slobodnaevropa.org/a/fmicid-bih-nasilje-nad-zenama-kazne/30767934.html>

51 "Članice će preduzeti neophodne zakonodavne odnosno druge mjere kako bi osigurale da se sljedeće okolnosti, ako već nisu sastavni dio krivičnog djela, mogu, u skladu s odgovarajućim odredbama nacionalnog zakonodavstva, smatrati otežavajućim okolnostima prilikom određivanja kazne za krivična djela iz Konvencije:

a. krivično djelo počinjeno nad bivšim odnosno sadašnjim supružnikom odnosno partnerom u skladu s nacionalnim zakonodavstvom, od strane člana porodice, lica koje stanuje zajedno sa žrtvom odnosno lica koje je zloupotrijebilo svoj autoritet."

52 <http://hcabl.org/wp-content/uploads/2020/10/FEMICID-i-mehanizmi-za-prevenciju-u-slucaju-Bosne-i-Hercegovine-converted.pdf>

53 Ibid.

